

Nykysuomen assibilaatio¹

Mauno Koski

Varhaisten balttilaiskosketusten aikana tai pian niiden jälkeisenä kautena ims. kantakielessä on vallinnut fonologisena pidetty sääntö $t \rightarrow s / _i$, kun $t:n$ edessä ei ollut homorgaanista obstruenttia. Sääntö näkyy menettäneen fonologisuutensa ennen enimpien germaanisten lainojen tuloa, koska näissä ja muissa ims. kieliiin myöhemmin tulleissa sanoissa on *ti*-sekvenssejä, joita sääntö eläessään olisi koskenut. Säännön vaikutus myöhempisiin kielimuotoihin on ollut eri tapauksissa erilaista. Se on jättänyt ims. kielten leksikkoihin *si*-sekvenssejä, joiden alkuperäinen klusiili on osoitettavissa vain etäsukukielten tai balttilaisten kielten avulla (esim. *sinä*, *silta*, *kärsiä*, *karsina*, *morsian* ja omistusliite *si*). Nämä eivät ole myöhempien kielimuotojen systeemeissä sen kummammassa asemassa kuin alkuperäiset *si*-sekvenssit. Mutta se on myös jättänyt kielten morfeemirakenteisiin radikaalisia ja suffiksaalisia allomorfiin vaihteluita, esim. suomen *käsi* : *kätenä*, *tietää* : *tiesi*, *harjata* : *harjasi*, *neljäs* : *neljästä* : *neljäntenä* : *neljänsinä*, *outous* : *outoutta* : *outoutena*. Sääntö ei ole enää fonologinen¹ vaan morfofonologinen. Se ei myöskään ole kaikilta osiltaan samanlainen kaikissa kantasuomesta polveutuneissa kielimuodoissa.²

¹ Käsikirjoituksen ovat lukeet Alho Alhoniemi, Fred Karlsson ja Martti Nyman. Kiitän heitä arvokkaista kommentteista ja viimeistelyehdotuksista.

² Yleiskuvan *ti > si* -muutoksen historiasta ovat antaneet mm. Posti 1953 48—55 ja Rapola 1966 149—160, 235—238, 269—271 (ks. myös lähisukukielten ja suomen murteiden äännehistoriallisista monografioista). Eräiden nykykielen muotokategorioiden *ti*-sekvenssi selitetään niin, että *t* on analogisesti palautettu äänneilmaiselle *s:n* tilalle (esim. passiivin imperfektissä *saatiin*, *kuultiin*, *haravoitiin* aivan poikkeuksetta sekä sellaisissa imperfektimuodoissa kuin *piti*, *kynti*, *kiiti*, samoin lähinnä murteellisissa imperfekteissä *huuti*, *käänti*, *ymmärti*, *rakenti* jne., jollaisia on lähisukukielissäkin). Kysyisissä passiivin imperfektimuodoissa ei, kumma kyllä, ole missään ims. kielimuodossa säilynyt jälkeäkään *s:stä*, mikä houkuttelisi etsimään analogiahypoteesin tilalle toista vaihtoehtoa. — Paul Kiparsky (1973) esittää toisenlaisen käsityksen muutoksen historiasta. Hänen mukaansa *ti > si* olisi varhaisempi kuin vokaalin kato *i*-alkuisen suffiksin edestä. Nykyisen supistumaverbityyppien edeltäjissä imperfektin *i* olisi alkuaankin liittynyt *hakkat*-tyyppiseen konsonanttiloppuiseen vartaloon (en puutu nyt siihen, miltä juuri tämä vartalo olisi silloin muuten näyttänyt) eikä *hakkata*-tyyppiseen vokaalivartaloon. Sen sijaan *pitää*- ja *pyytää*-tyyppisissä verbeissä imperf. olisi ollut *pitä+i*, ja tästä olisi kehittynyt *piti* vasta assibilaatiokauden mentyä ohi. Samoin pass. imperfektissä olisi ollut *+ta+i+*. Pass. imperf. ja imperfektityyppi *piti*, *kynti*, *kiiti*, *huuti*, *käänti*, *ymmärti*, *rakenti* edustavat tämän mukaan koko ajan säilynyttä eivätkä analogi-

Tarkastelen seuraavassa niitä morfofonologisia ehtoja, joiden mukaisesti kyseinen paradigmaattinen vaihtelu $t : s$ esiintyy nykyisessä suomen yleiskielessä. Näkökulmani on pelkästään synkroninen, vaikka joissakin kohdin mainitsen muutaman historiallisen taustatiedon. En myöskään paljoa vertaile aineistoani suomen muihin osakieliin, koska se olisi jo toinen ja paljon laajempi tehtävä. Aineistoni on pääasiassa Nykysuomen sanakirjasta (NS), mutta muutamaa detaljia selvitellessäni käytän lisämateriaalia.

Metodini perustuu eräänlaiseen modifioituun IP-malliin, niin että prosessien tuotoksena on allomorfinen vaihtelu (prosessin käsitteellä ja morfeemin ja allomorfin käsitteillä samanaikaisesti operoimisen mielekkyydestä ks. Karlsson 1977). Esim. astevaihtelu on prosessi, jonka tuloksena on paradigmaattinen allomorfiipari. Samoin vokaalisoinnutus on prosessi; esim. essiivimorfeemin perusasu on *na*, ja vokaalisointusäännön soveltamisen jälkeen voi esiintyä kaksi allomorfia (*kaunii + na päivä + nä*), jotka eivät kuitenkaan ole keskenään paradigmaattisessa suhteessa (= molemmat eivät voi esiintyä samassa paradigmassa). Tällainen kuvaus edellyttää joko yhden allomorfin valitsemista perusallomorfiksi, joka ei ole prosessin tuotos, tai sitten ns. abstraktisen pohjamuodon konstruoinnista. Teoreetikot ovat paljon kiistelleet ja kiistelevät kai loputtomiin siitä, mikä on otollinen perusasu, josta muut prosessoidaan. Haluamatta tässä kerrata pulman oppihistoriaa ilmoitan vain valinneeni perusasuksi ns. vahvan vokaalivartalon. Nominien osalta yks. nominatiivimuoto voisi olla psykologisesti todempi perusasu (Karlsson 1974 15—25 ja 1977 43—47), mutta en nyt pyrikään selvittämään, mitä ihmisen aivoissa tapahtuu puheaktin aikana. Pyrin vain kuvaamaan kielen systeemissä vallitsevia allomorfien suhteita.

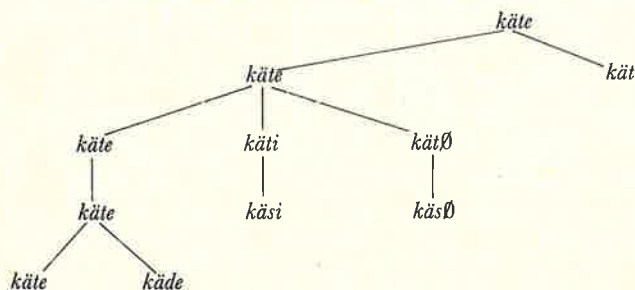
Jos hyväksytään ajatus eritasoisista allomorfeista prosessien tuotoksina, niin kuvauksessa voi tuskin välttää sellaisia väliallomorfeja, joita ei tapaa mistään valmiista tulostusasusta (= jotka eivät ole pinta-allomorfeja). Tämä koskee myös morfijonojen kuvausta (taivutusmuodot, johdokset). Muissa kuin pinta-allomorfeissa voi käyttää yleistäviä foneemikategorian symboleja, esim. C = konsonanti, V = vokaali (Karlsson 1977 38—42).

En halua juuttua paljoakaan siihen kysymykseen, miten morfeemi olisi lyhykäisesti kuvattava. Käsitän morfeemin abstraktiksi, johon kuuluu muoto allomorfeineen kaikkineen ja merkitys sekä erilaisia kytköspiirteitä, jotka voi formuloida säännöiksi. Morfofonologisessa tarkastelussa on kätevä tapa käyttää

sesti palautunutta kantaa. Imperfektityyppi *huusi, käänsi, ymmärsi, rakensi* olisi myöhemmän assibilaation tulosta, ja tämä myöhempi kierros olisi osittain optionaalinen (esim. *souti ~ sousti, kiiti ~ kiisti*). Kiparsky esittää säännöstönsä sopivan myös nykykielen synkronisen tarkastelun pohjaksi. Hän kritikoikin artikkelissaan Skousenin (1972) esittämää käsitystä, jonka mukaan suomen $t \rightarrow s$ ei ole missään ympäristössä produktiivinen sääntö, vaan $t:n$ ja $s:n$ vaihtelu perustuu aina memorointiin. Olen esittänyt Kiparskyn käsityksen tässä vain assibilaation historiaa koskevana puheenvuorona liittämättä siihen omia käsityksiäni sen todennäköisyydestä.

morfeemin kuvana muodollista perusasua, esim. *käsi*-sanasta *käte* ja essiivin päätteestä *na*, mutta muuten voi aivan yhtä hyvin puhua *käsi*-morfeemista kuin *käte*-morfeemistakin.

Esitän vielä ennestäänkin paljon riepotellun *käsi*-sanan vartalon avulla, mitä tarkoitan allomorfien eriateisuudella. Piirrän hierarkkisuuata osoittavan puukuvaimen, niin että samantasoiset allomorfit ovat aina samalla vaaka-suoralla rivillä ja loppunoodissa on aina pinta-allomorfi.

Ylinnä on morfofonologinen perusasu. Toisella rivillä on vokaalivartalon ja konsonanttivartalon oppositio, tulos prosessista $V \rightarrow \emptyset / C_ + CV$ niin että suffiksimorfeemilla on konsonanttivartalohakuisuuden piirre (esim. partitiivin *ta* on tällainen). Kolmannen rivin allomorfit ovat tulosta säännöistä $e \rightarrow i / _ \#$ ja $V \rightarrow \emptyset / _ + V$, jotka ovat pitkälti komplementaariset. Neljännen rivin on tuottanut $t \rightarrow s$ eli assibilaatio, ja viimeisellä rivillä on astevaihtelun aiheuttama allomorfisuhde. Katson että jako konsonanttivartaloon ja vokaalivartaloon on eri tason asia kuin kolmannen rivin vokaalinkatosäännön tuottama *kät∅* (esim. johdoksessa *yksi + kät∅ + inen*) tai sen assibiloitunut variantti *käs∅* (esim. monikkumuodossa *käs∅ + i + ssä*). Tyydyn tässä viittaamaan vain kyseisten samannäköisten allomorfien erilaisiin oikeanpuoleisiin konteksteihin.

Fonologiseen tulostusasuun vaikuttavat ilmiöt (= prosessit ja niiden johdonmukaisuus eli säännöt) ovat joko fonologisia tai morfofonologisia. Tämä koskee yhtä hyvin kielen diakroniaa kuin synkroniaakin (ks. esim. Anttila 1969). Fonologisen prosessin laukaisee fonologisehtoinen konteksti. Morfofonologinen prosessi koskee vain määrättyypisiä morfeemeja, ja prosessin laukaisimena on määrättyypinen toinen morfeemi tai foneemikin. Morfofonologinen prosessi voi olla automaattinen tai yksittäisiin morfeemeihin tai lekseemeihin kuuluva. Samakin piirre voi olla toisessa kontekstissa automaattinen ja toisessa morfeemi- tai lekseemikohtainen. Fonologisten ja morfofonologisten prosessien järjestys on määräinen vaikkakaan ei aina kaikissa kombinaatioissa välttämättä sama. Ei myöskään ole syytä nähdä kielioppia sellaisena, että siinä olisi yhdessä vaiheessa ensin ns. morfo(fono)loginen kompo-

nentti ja sitten sen jäljessä fonologinen komponentti, vaan fonologiset ja morfofonologiset prosessit seuraavat toisiaan lomittain (näin esim. Groundstroem 1974 3—5).

Se, että paradigmaattisten suhteiden kuvaukseen valitaan yksi lähtöasu, josta muut allomorfit prosessoidaan (= johon niitä verrataan), ei ole vielä kannanotto siihen, miten leksikon formaalinen osuus kuvataan. Lekseemin kuvaukseen täytyy sisältyä riittävä määrä morfofonologista tietoa. Leksikon ulkopuolelle on sijoitettava tieto morfeemien säännönmukaisista paradigmaattisista vaihteluista. En tarkoita tällä taivutusmuotojen tai valittujen ns. teemamuotojen luetteloa, vaan todella morfeemityyppien kaaviota. Esim. (C)VV on yksi morfeemityyppi, ja se käyttäytyy ainakin pitkälti samalla tavoin sekä nominina että verbinä. Yksi morfeemityyppi paradigmaattisessa mielessä on sellainen *e*-loppuinen, johon kuuluu mm. substantiivi *povi* : *poven*, verbi *potea* : *poden* : *poti* sekä sellaiset kaksivartaloiset kuin substantiivi *tuli* : *tulen* : *tulta* ja verbi *tulla* : *tulen* : *tuli*. Vaikka näiden morfeemien paradigmaattisessa kuvauksessa voidaan ottaa lähtökohdaksi allomorfit *pove*, *tule* ja *tule* (tai jonkin muun metodin mukaan jokin toinen allomorfi), niin leksikossa ei yksi allomorfi sellaisenaan riitä ohjaamaan lekseemiä paradigmakaavioon. Tieto paradigmatyypistä on jollakin tavoin sisällytettävä lekseemin kuvaukseen. Miten tämä tehdään ja millaisin termein, riippuu metodista.³ Yksi tapa on merkitä lekseemi sääntöpiirteellä, joka viittaa paradigmaattiseen malliin, ja se puolestaan voidaan kuvata siihen tapaan prosesseista koostuvana, kuin esitin edellä *käsi*-sanasta. Prosessien määrä vaihtelee morfeemityypeittäin. Siinä, johon kuuluu *povi*-sana, on piirteenä prosessi $e \rightarrow i/_ \#$, jos lähtökohtana on *pove* (jos lähtökohtana olisi yks. nom. *povi*, sääntö olisi päinvastainen: $i \rightarrow e/_ +$), ja $V \rightarrow \emptyset/_ +i$ monikkoa ja adjektiivin superlatiivivaarten. Siinä varianttityypissä, johon kuuluvat subst. *tuli* ja verbi *tulla*, on edellisten lisäksi kaksivartaloisuuden piirre, joka prosessina on morfeemin loppuvokaalin kato sellaisten konsonanttialkuisten morfeemien edestä, joissa puolestaan on konsonanttivartalohakuisuuden piirre. Tämän mukaan kaksivartaloisuus eli konsonanttivartalon olemassaolo on tunnusmerkkinen piirre. Kaksivartaloisuus on kyllä pitkälti komplementaarinen yksivartaloisuuden kanssa nimenomaan kaksitavuisissa *e*-loppuisissa morfeemeissa, sillä kaikki

³ Osittain sama funktio on Wurzelin redundanssisäännöillä (1970 34): »Diese Regularitäten, die die im Flexionssystem der deutschen Substantive existierenden Redundanzen beschreiben, lassen sich gut als Redundanzregeln formulieren. Da es sich bei ihnen jedoch nicht um grammatische Regeln im eigentlichen Sinne (Veränderungs- oder Einführungsregeln), sondern um Bedingungen für den Aufbau von Paradigmen und Flexionsklassen handelt, sollen sie als »morphologische Redundanzbedingungen« (MRB) bezeichnet werden. Sie haben theoretischen Status von Wenn-Dann-Bedingungen. Die MRB sind untereinander nicht linear geordnet, sondern haben nur eine immanente Ordnung. Sie gehören ins Lexikon und nicht in die morphologische Komponente.« Ks. myös Karlsson 1974 25—26.

konsonantit ja konsonanttiryhmät eivät voi olla konsonanttivartalon loppukonsonanttina. Kysymys ei kuitenkaan ole puhtaasti fonologisheitoisesta ilmiöstä. Kaksitavuisten *e*-vartaloiden osalta siis piirre [konsonanttivartalo] on merkittävä, ja se on joko + tai —. Nomineissa konsonanttivartalo esiintyy automaattisesti vain yks. partitiivissa. Sellaiset mon. genetiivimuodot kuin *unten, kätten, vuotten* jne. ja yks. ess. *vuonna* on merkittävä leksikkoon erikseen sanakohtaisesti ja jopa tyylin ja syntaksin kehyksiin sidoksisesti. Kaksivartalaisuus on siis eräissä morfeemityypeissä esiintyvä piirre, niin että [+konsonanttivartalo]-piirteiset lekseemit ovat ikään kuin oma alatyypinsä.

Joissakin lekseemeissä on piirre [\pm konsonanttivartalo]. Tällaisia ovat yleiskielessä nominit *loimi, niemi* ja *suksi*, koska partitiivissa on vaihtelu *loimea ~ lointa, niemeä ~ nientä* ja *suksea ~ susta* mahdollinen. Samoin assibilaatio on tunnusmerkkinen piirre, mutta tätä seikkaa käsittelen tuonnempana. Selvyyden vuoksi voi haluttaessa puhua esim. *povi*-tyypin, *tuli*-tyypin ja *käsi*-tyypin sanoista tunnusmerkkisten piirteiden mukaan. Ei mikään estä puhumasta vielä *lumi*-tyypin sanoista, vaikka siinä nasaalin laadunvaihtelu (*lumi* : *lumen* : *lunta* ei ole tunnusmerkkinen piirre vaan puhtaasti fonologinen prosessi (nasaalin ja klusiilin yhtymässä segmenttien on aina oltava homorgaanisia).

Omaksumani käsityksen mukaan kyseinen *e* kuuluu morfeemeihin perussegmenttinä eikä prosessin tuotoksena. Ei ole sellaista laajempaa morfeemityyppiä, josta *e*-vartalot poikkeaisivat juuri tämän yhden piirteen osalta. Esim. substantiivit *hovi* : *hovin* : *hovia* ja *leikki* : *leikin* : *leikkiä* sekä verbi *leikkiä* : *leikin* : *leikki* edustavat omaa morfeemityyppiään, samoin substantiivit *nalle* ja *vene* molemmat omiaan (mm. monikkotaivutus on erilainen).

Eräillä leksemeillä on kahteen tai joskus useampaankin vartalotyyppiin kuuluvia variantteja. Yleiskielen normien rajoissa tämä on harvinaista eikä oikein suotavaakaan. Yleiskielen normin mukaisesti sanat *hauki, kamppi, kiiski, lampi* ja *närhi* ovat *e*-vartalaisia, mutta murreväritteisessä puheessa saattaa esiintyä *i*-vartaloisen variantti, esim. yks. gen. *hauin, kammin, kiiskin, lammin* (jopa yks. nom. tällöin *lampi ~ lammi*), *närhin*. Tällaista voi pitää morfeemityyppien samankaltaisuuteen perustuvana sekaannuksena mutta ei morfeemityyppien samuuden osoituksena (sen kummemmin kuin esim. lounaismurteista *rysä*-sanana varianttia *rysy*).

Korostan vielä, että kuvaan kielen yhtä ilmiötä kielisysteemin kannalta. Tarkasteluni näkökulma ja sen suhde kohteeseen on siis sama kuin ns. perinteisissä kieliopeissa ja TG-kieliopeissa.⁴ Tämä ei suinkaan ole ainoa mahdolli-

⁴ Chomsky (1965 9) sanoo: »To avoid what has been a continuing misunderstanding, it is perhaps worth while to reiterate that a generative grammar is not a model for speaker or a hearer. It attempts to characterize in the most neutral possible terms the knowledge of the language that provides the basis for actual use of language by a speaker-hearer. When we speak of a grammar as generating a sentence with a certain structural description, we mean simply that the grammar assigns this structural de-

nen näkökulma. Samoja kielen ilmiöitä, joita nyt kuvaan, on valotettu myös psykolingvistiksestä näkökulmasta, siitä miten puhuja osaa kielisysteemiin kuuluvia seikkoja. Yksi kiintoisa kysymys on tällöin se, milloin kukin puhuja taivuttaa sanoja ja muodostaa sanoja sääntöjen varassa ja milloin hän käyttää »valmiita» taivutusmuotoja tai ns. syntaktisia johdoksia, jotka hän on aiemmilta kuulemiltaan memoroinut. Poikkean aiheestani hetkeksi tähän problematiikkaan.

Terho Itkonen (1976 52—54) sanoo muistamisesta ja puheaktista:

Yhtä ilmeistä kuin on, että tavallisten sanojen tavalliset muodot memoroidaan usein kokonaisuuksina, yhtä varmaa on, että harvinaisten sanojen harvinaiset taivutusmuodot muodostetaan joka puhetilanteessa erikseen — konkreetin mallitaivutuksen avulla vai kielitajun abstrahoimia taivutuskaavoja hyväksi käyttäen, se jää kuitenkin ratkaisematta.

Itkonen esittää mm., että part. *lunta* voi olla memoroituna tietynlainen lausekehys ympärillään (*sataa lunta, pihalla on lunta* tms.) ja että muunlaisissa lauseissa puhuja koostaa osista (= morfeemeista morfofonologisten sääntöjen avulla) saman partitiivimuodon. Tällöin yksi sääntö saattaa jäädä soveltamatta ja puhuja voi tuottaa ilmauksen *lumea pitkin*. Sama memorointimekanismi saattaa olla myös kuulijalla, ja tällöin hän pitää kieliopinvastaisesti rakennettua muotoa vähemmän loukkaavana tilapäisessä kontekstissa kuin memoroituu kontekstiin substituotuna.

Kielen norminmukaisen systeemin kuvauksessa tällainen memorointi ei kuitenkaan ole relevanttia, eikä mahdollisten lapsusten tai muunlaisten normista poikkeamisen kuvaus kiintoisuudestaan huolimatta kuulu asiaan. Sitä paitsi on syytä pitää erillään kaksi asiaa. Toinen on se, mitä kukin puhuja muistaa mistäkin sanasta, ja toinen on se, milloin yksittäisen sanan norminmukainen käyttö edellyttää tietyn paradigmaattisen muodon osaamista (= muoto on poikkeuksellinen). Vaikka jokin *lunta*-partitiivi olisikin memoroituna useimmilla suomenpuhujilla, niin sen morfologinen rakenne on kuvattavissa säännöilläkin, jotka pätevät myös partitiiveihin *lientä, lointa, nientä, tainta* ja *tointa*. Näitäkin muotoja on varmasti memoroituina, eikä edes tavallisuuden ole välttämättä tarvinnut aiheuttaa memoroitumista. Sanan tuttuuden kriteeriä ei muutenkaan voi soveltaa kielen systeemin kuvaukseen, koska eri ihmisten jokapäiväiseen sanastoon kuuluu erilaisia sanoja. Esim. *taimi*-sana on

scription to the sentence. When we say that a sentence has a certain derivation with respect to a particular generative grammar, we say nothing about how the speaker or hearer might proceed, in some practical or efficient way, to construct such a derivation. These questions belong to the theory of language use — the theory of performance.» Vaikka tämän aidan yli onkin silloin tällöin astuttu, se rajaa kuitenkin generatiivisten kielioppimallien yleisen asenteen. Esim. konkreettinen fonologia ja morfologia kuvaa kyllä kielen elementtejä ikään kuin »psykologisemmin», mutta kuvauksen kohteena on silti kielen systeemi eikä yksittäisen ihmisen puheakti.

varmasti eri asemassa puutarhurin kuin pinttyneen urbanistin leksikossa. Idiolektin kuvaus on tietysti toinen asia kuin norminmukaisen yleiskielen kuvaus, josta tässä esityksessäni on puhe. Memoroitumisella on kyllä kuvaukseen ns. 1:1-suhde, kun kyseessä on poikkeuksellinen muoto. Esim. partitiivi-muodot *merta* ja *verta* ovat varmasti kaikkien puhujien memoroimia, eli puhuja muistaa ne näin ja muistaa samalla, ettei yleiskielessä sanota **mertä* ja **vertä*. Kielen kuvauksessa saman voi esittää fonologisen säännön poikkeuksena, jolloin leksikkoon merkitään tieto, ettei vokaalisointusääntöä sovelleta yks. partitiiviin (ks. Karlsson 1974 120—125). Samoin konsonantivartaloon rakentuvat *kätten*-tyyppiset mon. genetiivimuodot ovat säännöillä kuvattavissa, vaikka niiden esiintymäehdot onkin merkittävä leksikkoon.

On syytä muistaa, ettei normi ole sinänsä sama kuin oikeakielisyysääntö, jollaisia näkee formuloituina preskriptiivisiin kielioppeihin ja kielenoppaisiin. Oikeakielisyysääntöt pyritään kyllä laatimaan niin, että ne hyvin kuvastaisivat normia, ja kun tässä onnistutaan, ne ovat yhteneväiset normin kanssa. Normin voi sanoa olevan kielen systeemin intersubjektiiivinen toteutuskaava, jonka kieliyhteisö traditionomaisesti hyväksyy eli jota se pitää »oikeana» (normin käsitteestä ja varsinkin sitä koskevasta kirjallisuudesta ks. Welte 1974 416—418). Coseriu (1970 37—44) mukaan kielen systeemi on distinktiivisten suhteiden summa, objektiivinen kaava kaikkinne potentiaalisine tuotosmahdollisuuksineen. Normiin kuuluu tällöin se, miten tätä kaavaa käytetään ikään kuin sosiaalisen sopimuksen puitteissa, siis myös se, milloin systeemistä yleisesti poiketaan. Teknisesti olisi mahdollista kuvata kielen systeemiä ilman normin huomioonottoa, mutta tällöin kieli ei viestimenä saisi täsmällistä kuvausta. Normia sen sijaan ei voine kuvata ollenkaan ilman systeemin kuvausta.

Nykyisessä suomen yleiskielessä on morfofonologista vaihtelua *t : s* siten, että eräissä morfeemityypeissä muuten esiintyvää *t:tä* vastaa määräehdoin *s* välittömästi *i:n* ja sananrajan edessä. Omaksumani kuvausmallin mukaan *t* kuuluu kyseisiin morfeemeihin perussegmenttinä ja *s* prosessoidaan siitä assibilaatiosäännöillä.⁵ Vasemmanpuoleisena rajoituksena on se, ettei *t:tä* edeltävä segmentti ole soinniton obstruentti, jollainen suomen fonotaksin mukaisesti voisi olla *t*, *s* tai *h* (konsonantin edessä *h* on soinniton ja siten eisonorinen). Näin prosessin kaava eli assibilaatiosääntö on

$$t \rightarrow s / [-\text{son}] \text{ — } \left\{ \begin{array}{l} i \\ \# \end{array} \right\}$$

⁵ Jos lähtöasuna pidetään *s*:llistä allomorfia, esim. yks. nominatiivia *käsi* eikä *käte*-allomorfia, prosessia sanotaan klusilistumiseksi (näin Karlsson 1974 46). — Vaihtelun *t : s* esiintymistä nykyisessä yleiskielessä ovat käsitelleet, vain muutaman tärkeimmän kokonaisuutensa mainitakseni, mm. Penttilä 1957 136—137; Setälä—Sadeniemi 1966 38—39; Wiik 1967 78—80; Karlsson 1974 46, 115—116; Groundstroem 1974 46—47, 57, 66; osaksi myös Kiparsky 1973.

Assibilaatio on morfeemityypikohtainen ja eräissä tapauksissa sillä on lisäksi lekseemikohtaisia rajoituksia. Laukaisimena ei ole mikä tahansa *i*, vaan vain tiettyihin suffiksimorfeemeihin kuuluu piirre [+assibiloiva]. Vastaavasti sellaisessa morfeemityypissä, jota assibilaatio koskee, on piirre [+assibilaatio]. Morfofonologisten sääntöjen sovellusjärjestys on sellainen, että ennen assibilaatiota (seuraavissa prosessiesimerkeissä 2) sovelletaan vokaalinkato-sääntöä $V \rightarrow \emptyset / _ +V$ ja tämän kanssa komplementaarisia loppuvokaalia koskevia muutossääntöjä (1) ja assibilaation jälkeen astevaihtelusääntöjä⁶ (3).

Assibilaatio koskee johtamattomista nominikannoista vain sitä *e*-loppuista morfeemityyppejä, johon kuuluu piirre [*e* → *i* / $_ \#$] ja jossa *e*:n edellä on *t*.⁷ Morfeemityypin perusrakenne on siis

$$(C)V \left\{ \begin{array}{l} V \\ C \end{array} \right\} te$$

Näille morfeemeille on ominaista myös kaksivartaloisuus. Samaan tyyppiin voi laskea ainakin tässä myös juurimorfeemit *ete* ja *ente*, joiden assibiloituvuus näkyy vain johdosten välisistä korrelaatioista, esim. *eteen* : *edessä*—*esi* ja *ennen*—*entinen*—*ensi* : *ensiksi*. Näistä juurimorfeemeista muodostetut lekseemit ovat vajaaparadigmaisia tai taipumattomia, eikä konsonanttivartaloa edellyttäviä muotojakaan satu olemaan. Samantapainen enemmän leksikaalinen kuin produktiiviseen prosessiin perustuva suhde on komparatiivimuotojen *pitempi* ~ *pidempi* jne. ja superlatiivimuotojen *pisin* jne. välillä. Paradigma on heterokliittinen niin, että positiivimuodot rakentuvat *pitkä*-vartaloon. Komparaatiomorfeemien edellä *pite*-elementistä (*e* katsottuna juurimorfeemiin eikä komparatiivisuffiksiin kuuluvaksi) ei voikaan olla konsonanttivartaloa.⁸ Lukusanojen *yksi* ja *kaksi* yks. nominatiivimuodot ja samanasuiset monikkovartalot sekä valinnainen *haaksi* (~ *haahti*) ovat poikkeuksellisia vokaalivartaloihin *yhte* +, *kahte* + ja *haahte* + nähden. Näiden *ksi*- ja *hte*-sekvenssisten muotojen suhdetta on tarpeeton kuvata sääntöisen prosessin avulla, vaan sitä voi pitää leksikaalis-

⁶ Kaikissa morfeemityypeissä, joita assibilaatio koskee, astevaihtelu on tyyppiipiirteenä eikä edellytä lekseemikohtaista merkintää (ks. Yli-Vakkuri 1976). Assibilaation alaisiin suffikkeihin astevaihtelupiirre kuuluu morfeemikohtaisena. Juurimorfeemien osalta astevaihtelun tyyppikohtaisuus on ymmärrettävissä, sillä kysiset juurimorfeemityypit ovat epäproduktiivisia, joten lekseemit eivät kartu.

⁷ Tähän kuuluvat kaikki nykyisessä yleiskielessä esiintyvät ns. *käsi*-tyypin niminit. Ainoana NS:n mainitsemana poikkeuksena on *neiti* : *neitenä* : *neiden* : *neittä*, johon olisi merkittävä piirre [—assibilaatio], mutta sana ei kuulukaan nykyiseen normaaliin yleiskieleen.

⁸ Juurimorfeemin *pite* käsittämisestä historiallisesti *käsi*-tyyppiin kuuluvaksi ja konsonanttivartalon esiintymisestä johdokseksi tulkittavassa sanassa *pit*+*kä* ks. Rapola 1966 180.

tuneena.⁹ Sama koskee *lähteä*-verbin imperfektiä *läksi*. Rinnastan kuitenkin *käsi*-sekvenssiset muodot assibiloituneisiin, joita ne historiallisesti ovatkin. Sanon tätä assibiloituvaa tyyppiä *käsi*-tyypiksi, koska *käsi* lienee *vesi*-sanan ohella sen tunnetuin esimerkkisana.

Assibilaation laukaisee *käsi*-tyypissä monikon *i* ja yks. nominatiivimuodon vartalonloppuinen *i* sekä adjektiivien osalta vielä superlatiivin tunnuksen alku-*i*. Muita sopivia *i*-elementtejä ei nominien fleksiössä olekaan (derivaatiota käsittelen kohta). Fleksionaaliset prosessit ja niiden järjestys (1—3) näkyvät esimerkeistä (a—g). Vokaalivartalon ja konsonanttivartalon ero on kuvattu valmiina allomorfeina eikä määräehtoisena prosessina. Tyypiesimerkkinä on adjektiivi *uusi* (eikä *käsi*) superlatiivitaivutuksen vuoksi.

	1	2	3
(a) <i>uute</i> + <i>na</i>			
(b) <i>uute</i> + <i>n</i> →			<i>uude</i> + <i>n</i>
(c) <i>uut</i> + <i>ta</i>			
(d) <i>uute</i> # →	<i>uuti</i> # →	<i>uusi</i> #	
(e) <i>uute</i> + <i>i</i> + <i>na</i> →	<i>uutſ</i> + <i>i</i> + <i>na</i> →	<i>uusſ</i> + <i>i</i> + <i>na</i>	
(f) <i>uute</i> + <i>i</i> + <i>ssa</i> →	<i>uutſ</i> + <i>i</i> + <i>ssa</i> →	<i>uusſ</i> + <i>i</i> + <i>ssa</i>	
(g) <i>uute</i> + <i>in</i> →	<i>uutſ</i> + <i>in</i> →	<i>uusſ</i> + <i>in</i>	

Käsi-tyypissä *i* siis laukaisee assibilaation fleksiössä siitä huolimatta, kuuluuko se suffiksiin vai onko se vartalon muuttunut loppuvokaali. Myös prolatiivin alku-*i* laukaisee assibilaation, esim. *vesitse*. Prolatiivin voi ainakin funktioltaan rinnastaa sijamuotoihin, vaikka sen morfeemi käyttäytyy syntaktisesti enemmän johtimen tavoin. Sitä paitsi pääasiassa semanttiset rajoitukset estävät prolatiivin muodostamisen useista substantiiveista. Voisi kyllä ajatella konteksteja, joihin sopisivat prolatiivit *käsitse*, *hirsitse*, *orsitse*, *reisitse* jne. Nämä ovat potentiaalisia muotoja, mutta ilman memorointiakin jokainen suomen puhuja muodostaisi ne juuri näin, assibilaatiota soveltaen. Mutta kuitenkin on *editse* eikä **esitse*, vaikka korreloiva kanta muuten käyttäytyy *käsi*-tyypin tavoin.

Derivaatiossa osa *i*-alkuisista johtimista laukaisee aina assibilaation ja osa ei laukaise koskaan, ja eräiden johdinten edellä assibilaatio on sanakohtainen. Assibilaatio toteutuu aina *käsi*-tyypin sanoista *i*-johtimella muodostetuissa verbeissä: *kynsiä*, *köysiä*, *niisiä*, *onsia*, *reisiä*, *uusia*. Sama johdin ei laukaise

⁹ Nämä suhteet (samoin imperfektin *läksi*) voi kyllä kuvata prosesseinakin. Wiik (1967 46) lähtee *e*:ttömistä perusasuista *ykt* ja *kakt*, joista pintakielioppiin sopimaton sekvenssi korjataan dissimilaatiosäännöllä *kt* → *ht* assibilaatiosäännön soveltamisen jälkeen. Periaatteessa samoin Groundstroem (1974 35, 66) lähtee perusasuista *ykte*, *kakte*, *haakte*, *läkte*. Ainakaan sellaisia täysiiä paradigmoja, joissa *ht* on yksinomainen (*haahti* : *haahden* jne. ja *lähteä* : *lähden* : *lähti*), ei mielestäni kuitenkaan ole syytä prosoida *kt*:llisestä perusasusta.

muunlasiin kantoihin liittyessään assibilaatiota, esim. *pouta* + *i* + → *poutβ* + *i* + (—|→ **pousβ* + *i* +), samoin *routa*—*routia*, *luuta*—*luutia*, *suunta*—*suuntia*, *sota*—*sotia*. Myös *itta* laukaisee assibilaation: *esittää*, *kansittaa*, *käsittää*, *köysittää*, *orsittaa*, *tosittaa*, *vesittää* (vrt. *multa*—*mullittaa*, *sona*—*sonnittaa*). Substantiivinjohtimista *i*-satelliittiset¹⁰ *ikko* ja *isto* laukaisevat aina assibilaation: *esikko*, *hirsikkö*, *paasikko*, *tosikko*, *varsikko*, *vesikko*, *yksikkö*, *kaksikko*, *viisikko*, *kuusikko* 'sekstetti', *köysistö*, *niisistö*, *orsisto*, *parsisto*, *varsisto*, *vesistö* (vrt. *ranta*—*rannikko*, *rauta*—*raudikko*, *hieta*—*hietikko*, *kanto*—*kannisto*, *mänty*—*männistö*). Samoin assibilaatio on adjektiiveissa *täysinäinen*, *varsinainen*, *kaksinainen*, *yksinäinen* (mutta *i*:ttömänä *yhtenäinen*) sekä *ikas*-johtimisissa substantiiveissa *kuusikas*, *viisikäs*, *viirikäs* ja *vuosikas* (vrt. *vuota*—*vuotikas*).

Ainakin kuvausteknisesti voisi kysyä mahdollisuutta tulkita nämä johdokset yks. nominatiivimuodoista johdetuiksi. Suomen derivaation perusuonteinen ominaisuus on kyllä se, että johdin liitetään taivutusvartaloon, mutta tästä on olemassa muutamia enemmän tai vähemmän ilmeisiä poikkeuksia. Paitsi niin sanoakseni kompositioehtoista derivaatiota¹¹ suomessa on johdoksia, joiden kantana voisi pitää yhtä hyvin yks. nominatiivimuotoa, jolla on sanan paradigmassa pitkälti samankaltainen perusuonteinen asema kuin taivutusvartalollakin. Lisäksi eräiden johdosten kantana on adverbi tms., jota ei voi muodollisesti pitää taivutusvartalona. Jos kannaksi analysoidaan yks. nominatiivimuoto, niin tämän ja mainittujen *i*-verbien suhde olisi samanlainen kuin korrelaatioissa *aisti*—*aistia*, *kiri*—*kiriä*, *marssi*—*marssia*, *viesti*—*viestiä* jne. Muissa tapauksissa olisi morfofonologisesti edellytettävä joko johtimen *i*-satelliittittoman variantin esiintymistä tai sitten *i*-satelliitin sulautumista kannan *i*:hin (*i* → ∅ / ___ +*i*). Derivaatio sellaisesta kannasta, joka ei voi olla taivutusvartalo vaan jota on pidettävä lähinnä yks. nominatiivimuotona, on kuitenkin suomen derivaatiosysteemissä aina poikkeuksellista. Tämän vaihtoehdon valitseminen merkitsisi samalla sitä, että *käsi*-tyyppi olisi ainoa kokonainen kantakategoria, joka olisi säännöllisesti yks. nominatiivimuodossa

¹⁰ Käytän termiä *satelliitti* sellaisista tavallisesti lohkosyntyisistä (diakroninen selitys) elementeistä, jotka ovat liittyneenä »varsinaisen» yhdistämättömän johtimen eteen. Useimmiten satelliitilla ei ole itsenäistä semanttista funktiota, esim. *koiwikko*-johdoksessa on satelliittinen *ikko* ja *pajukko*-johdoksessa satelliititon *kko*. Joskus satelliitilla ja sen puuttumisella voidaan osoittaa semanttisia eroja, esim. *puisto*—*puusto*. Tietääkseni termiä on tässä merkityksessä ensiksi käyttänyt Leena Kytömäki eräissä esitelmissään.

¹¹ Tarkoitin kompositioehtoisella derivaatiolla sellaista sananmuodostusta, jonka tuloksena ovat esim. *läntä*- ja *moinen*-loppuiset sanat sekä eräät sellaiset *lainen*-loppuiset sanat kuin *tuuloslainen* (vrt. *tuuloselainen*, joka ei ole kompositioehtoinen), *tamperelainen* (nykykielen synkronisen analyysin mukaan kompositioehtoinen, mutta historiallisesti ehkä normaalin derivaatiosysteemin mukainen, jos kantana on *tammer* : *tampere* +), *samanlainen*, *yhtäläinen* jne. ajattelematta nyt *lainen*-elementin erisyyttä eri tapauksissa. Kompositioehtoisessa derivaatiossa kanta on samanlaisessa muodossa kuin yhdysanan alkuosanakin ollessaan. En puutu tässä nyt siihen, olisiko eräitä tällaisia sanoja käsiteltäväkin yhdysanoina.

johdinten (*i*)tta, (*i*)kko, *isto*, (*i*)nainen ja (*i*)kas edellä. Jos kielen jotakin osasysteemiä voi kuvata yhtä hyvin kahdella tavalla, joista toinen noudattaa laajemman systeemikonaisuuden pääsääntöisyyttä (tässä derivaatiota sanavartalosta) ja toinen poikkeuksellisuutta (tässä derivaatiota yks. nominatiivimuodosta), niin käsittääkseni on parempi valita yleisempää pääsääntöisyyttä noudattava kuvaustapa. Tämä ei sinänsä merkitse kannanottoa jokaisen yksittäisen johdoksen syntyhistoriaan, joka ei saisikaan vaikuttaa synkroniseen morfofonologiseen analyysiin.

Sama asia on negatiivisesti sanottuna niin, että näillä *i*:llisillä johtimilla ei muodosteta *käsi*-tyypin sanavartalosta johdoksia, joissa assibilaatiota ei esiinny. Kielenvastaista tyyppiä olisivat **kädittää*, **orrittaa*, **hirrikkö*, **köydistö*, **täytinäinen*, **kuutikas*. *Käsi*-tyyppi torjuu johtimet *kko* ja *sto* taivutusvartaloon liittyvinä *i*:ttöminäkin, eli tyyppi **paadekko*, **kannekko* ja tyyppi **paadesto*, **kannesto* ovat paitsi outoja myös ilmeisen kielenvastaisia. (Muistakaan *e*-vartalolisista sanoista ei näy olevan *i*:ttömiä *kko*-johdoksia, ja *sto*-johdoksia ovat NS:ssa vain *veljestö* ja *järjestö*.)

Verbinjohdin *ista* ei juuri laukaise assibilaatiota: *edistää*, *todistaa*, *uudistaa*, samoin aivan opaakki *ponnistaa*. NS:n mainitsemia poikkeuksia ovat harvinainen *kaksistaa* ja *vesistaa* (NS suosittelee tämän asemesta sanaa *vetistaa*, jonka kanta on *vetinen*).

Kun *käsi*-tyypin sanaan liittyy *inen*-adjektiivinjohdin, assibilaatio jää useimmiten toteutumatta: *etinen*, *-kantinen*, *-kautinen*, *-kortinen*, *-kyntinen*, *-kätinen*, *läntinen*, *-niitinen*, *-ortinen*, *-reitinen*, *totinen*, *-vartinen*, *vetinen*, *-vuotinen*, samoin substantiiviksi leksikaalistunut *uutinen*. Näiden rinnalla NS mainitsee hyväksyttävänä variantit *-korsinen* ja *-orsinen* ja kartettavina variantit *-kansinen*, *-kynsinen*, *-varsinen* ja *vesinen*. Kuitenkin on aina *hirsinen* (eikä **hirtinen*) ja *köysin* (eikä ainakaan NS:n mukaan *köytinen*). Leksikaalistunut adjektiivi *mahtipontinen* on aina ilman assibilaatiota, mutta kun adjektiivi todella korreloi transparentisti *ponsi*-sanaan (= kun derivaatio on syntaktisluonteinen prosessi), niin assibiloitunutta varianttia näkyy suosittavan: NS:ssa *hopeaponsinen miekka*, *moniponsinen päätös*, *yhdisponsinen* (~ *yhdispontinen*) *hetiö*. Semanttisesti aivan opaakki *kaksinen* on assibilaatiollinen. Vaikka normi näkyy kallistuvan assibiloitumattomuuden kannalle lähes yksinomaisesti, säännön automaattisuudesta ja sen poikkeuksista ei kuitenkaan ole kysymys. Ensinnäkin assibilaatio on näissä piirteinä pitkälti lekseemikohtainen ja semeemikohtainenkin, eikä normi ole kaikissa tapauksissa yhtä tiukka. Voi jopa kysyä, vastaako NS:n hyväksyvä kanta (*-korsinen*, *-orsinen*) ja hylkäävä kanta (*-kynsinen*, *-varsinen*, *vesinen*) todella yleiskielen normistossa vallitsevaa kaksijakoisuutta juuri näiden lekseemien osalta. Joissakin tapauksissa assibiloitunut variantti olisi ilmiselvästi norminvastainen, ainakin **esinen*, **tosinen*, mutta yhtä ilmiselvästi on **hirtinen* norminvastainen. Semeemitason eroa on se, että *vetinen* 'nestepitoinen, kostea'

tuntuu ainoalta mahdolliselta, mutta sen rinnalla ei assibiloitunut variantti tunnu ainakaan yhtä hassulta sellaisissa tapauksissa kuin [?]*kirkasvesinen* tai [?]*runsasvesinen*, kun tarkoitetaan nimenomaan veden tai vesien eikä ylipäättään kosteuden määrää. Merkityksessä 'kosteaa, nestepitoinen' *vetinen* on ainakin tietynasteisesti leksikaalistunut, ja semanttiseen leksikaalistumiseen kuuluu usein morfofonologinen fiksoituminen. Varkaaasta käytetään leksikaalistunutta johdosta *pitkäkyntinen* (ei **pitkäkynsinen*), mutta esim. naisesta voi käyttää syntaktisesti derivoitua johdosta *pitkäkynsinen*, kun puhutaan kynsien mitasta eikä suhteesta vieraaseen omaisuuteen. Samoin leksikaalistunut *mahtipontinen* on assibiloitumaton, mutta syntaktisluonteisessa derivaatiossa *-ponsinen* on ensisijainen vaihtoehto.

Näin *inen*-johtimeen kuuluu piirre [\pm assibiloiva], joka on relevantti silloin kun kantaan kuuluu piirre [$+$ assibilaatio]. Tämä merkitsee sitä, että *inen*-johdosten assibiloituvuus on lekseemikohtainen piirre. Puhujan on johdos johdokselta tiedettävä, kuuluuko siihen assibilaatio vai onko assibilaatio valinnainen. Valinnaisuus näkyy koskevan nimenomaan syntaktista derivaatiota.

Taas voisi kysyä, onko oppositio *-pontinen*/*-ponsinen* ja muut samanlaiset nähtävä nimenomaan johtimen assibiloivuuspiirteen kannalta vai onko *t*:llinen variantti johdettu sanavartalosta ja *s*:llinen yks. nominatiivimuodosta. Tarkastelenkin seuraavia johdoksia allomorfinen vaihtelun kannalta välittämättä siitä, miten allomorfeihin on päädytty.

Allomorfien *yhte*/*yksi* distribuutio on semanttisehtoinen, ja ero on vielä ikoninen (ks. Anttila 1969 57—62 ja 1974, samoin Nyman 1974) assibilaation ehdoista huolimatta: *yhtiö*/*yksio*, *yhtenäinen*/*yksinäinen*, *yhteys*/*ykseys*/*yksiys* (*ykseys*-sanan *e*:stä vrt. *tiivius*, *valmeus*, *pappuus*), *yhtälö*/*yksilö* (ed. kantana adverbi *yhtä*), *yksityinen*. Allomorfi *yhte* (samoin adv. *yhtä*) viittaa yhteenkuuluvuuteen, tietynlaiseen kollektiivisuuteen, ja *yksi* viittaa numeerisuuteen, siihen että jotakin on yksi.

Yksio-sanan semanttinen ja formaalinen paralleeli on *kaksio*. Johdosten *kuusio* 'säännöllinen kuusikulmio' ja *kuutio* 'heksaedri' semanttinen ero on kannan allomorfin varassa, vaikkei näissä ole samanlaista ikonisuutta kuin allomorfeissa *yhte*/*yksi*. Filatelian termit *kaksilo* ja *kuusilo* ovat puolestaan *yksilö*-sanan derivatiivisia paralleleja, ja samajohtimisia ovat *onsilo* (vrt. *ontelo*) sekä semanttisesti opaakit *t*:lliset *kättilö* ja *purtilo* (\sim *pursilo* murteissa, kantana *pursi* SKES). — Yksittäisiä *s*:llisiä johdoksia ovat *mesikkä*, *tosike* ja *käsine* sekä opaakki *esine*, ja *t*:llisiä ovat *-vuotias* ja *ponnike* (kantana *ponsi* : *ponte* +).

Lukusanojen ordinaalijohdin on assibiloituvaa suffiksiformeemi. Prosessien kaava on seuraavanlainen, kun konsonanttivartalo ja morfeemikohtainen *n* \rightarrow \emptyset / $_ t$ + ovat valmiiksi prosessoituina:

	1		2		3
(a)	<i>neljä + nte + nä</i>				
(b)	<i>neljä + nte + n</i>	→			<i>neljä + nne + n</i>
(c)	<i>neljä + t + tä</i>				
(d)	<i>neljä + t #</i>	→		<i>neljä + s #</i>	
(e)	<i>neljä + nte + i + nä</i>	→	<i>neljä + ntϕ + i + nä</i>	→	<i>neljä + nsϕ + i + nä</i>
(f)	<i>neljä + nte + i + ssä</i>	→	<i>neljä + ntϕ + i + ssä</i>	→	<i>neljä + nsϕ + i + ssä</i>

Muita *i*-alkuisia morfeemeja kuin monikon *i* ei hevin liittyne ordinaalilukusanoihin. Taivutus on muuten samanlainen kuin *käsi*-tyypissä, mutta sananrajalla (yks. nom.) ei *e* suppene *i*:ksi vaan katoaa ja sitä edeltävä *t* assibiloituu.

Samanlainen yks. nominatiivimuodon ja obliikvisijamuotojen suhde on ominaisuudennimijohtimessa:

	2		3
(a)	<i>aito + ute + na</i>		
(b)	<i>aito + ute + n</i>	→	<i>aito + ude + n</i>
(c)	<i>aito + ut + ta</i>		
(d)	<i>aito + ut #</i>	→	<i>aito + us #</i>

Johdin on heterokliittinen siten, että monikon obliikvisijamuodoissa on *te*-elementin asemesta *kse*-elementti (*aitouksina*). Näin ei monikon *i* pääse osoittamaan *ute*-johtimen assibiloituvuutta, mikä jää nyt pelkästään sen näytön varaan, että sananrajainen *t* assibiloituu.

Vain nämä kaksi nominijohdinta ovat assibiloituvia suffiksimorfeemeja. Niiden yhteiset muodolliset ominaisuudet ovat perusasuna pidettävän vahvan vokaalivartalon *te*-loppuisuus sekä kaksivartaloisuus. Johdinten rakenne on assibilaation kannalta relevanteilta osiltaan samanlainen kuin *käsi*-tyypin morfeemien rakenne sananrajaa edeltävää vokaalin katoa lukuun ottamatta. Sekin on paremmin allomorfasta vaihtelua kuin morfeemin perusominaisuuksiin kuuluvaa eroa. Voi sanoa, että *käsi*-tyypin nomineilla ja kyseisillä johtimilla on yhteinen, morfofonologisesti samalla tavoin käyttäytyvä morfeemi-elementti *te*. Asetan vielä vertailtavaksi näiden johdinten allomorfit ja vasemmanpuoleiselta kontekstiltaan samanlaisiksi sattuvat *käsi*-tyypin allomorfit (sanat *kansi* ja *uusi*):

	(a)	(c)	(d)	(e)
(ordinaalijohdin)	<i>nte</i>	<i>t</i>	<i>s</i>	<i>nsϕ</i>
(<i>kansi</i>)	<i>kante</i>	<i>kant</i>	<i>kansi</i>	<i>kansϕ</i>
(omin.johdin)	<i>ute</i>	<i>ut</i>	<i>us</i>	—
(<i>uusi</i>)	<i>uute</i>	<i>uut</i>	<i>uusi</i>	<i>uusϕ</i>

Assibilaation kannalta (a) ja (c) edustavat perusasuja, (d) ja (e) assibiloituneita asuja. Ordinaalijohtimen *n:n* puuttuminen allomorfeista (c) ja (d) johtuu suomen fonotaksista, sillä suffiksien konsonanttivartaloallomorfissa ei voi olla morfinloppuista konsonanttiyhtymää.

Perusrakenteeltaan samankaltainen nominielementti on *ut* : *ue*. Se esiintyy normaalissa yleiskielessä epäproduktiivisena deminutiivijohtimena, esim. *tiehyt* (*h* on sidefoneemi, jota käytetään liitettäessä johdinta (C)VV-kantaan), sekä eräissä sanoissa, jotka voi tulkita joko opaakeiksi johdoksiksi tai yksimorfeemisiksi, esim. *lyhyt*, *olut*. Tämä nominielementti on samanlainen kuin *ute*-ominaisuudennimijohdin *e*-vokaalinsa ja *t*-konsonanttivartalonsa osalta, mutta astevaihtelusuhde on toisenlainen eikä assibilaatiota ole:

tiehyt : *tiehyt*+*tä* : *tiehyße*+*nä* : *tiehyße*+*n*
aitous : *aitout*+*ta* : *aitoute*+*na* : *aitoude*+*n*

Kun konsonanttivartalon ja vokaalivartalon suhde on morfeemin perusasussa $C_1V : C_1\emptyset$, niin tämänkin elementin perusrakenteeksi on katsottava *ute*, josta sitten astevaihtelu on poistanut vokaalin edeltä *t*:n. Suffiksielementtiä $+(V)tV$ koskeva astevaihtelu $t \rightarrow \emptyset$ on morfeemikohtainen.¹² Ehtona on morfeemin mahdollisuus liittyä kaksitavuiseen kantaan siten, että *t* tulee lyhyen painottoman vokaalin jälkeiseen asemaan. Jos tämä ehto täyttyy, astevaihtelu koskee samaa morfeemia yleensä pakollisena mutta eräitä morfeemeja valinnaisenakin myös kolmannen, neljännen jne. tavun lyhyen vokaaliaineksen jäljessä. Näitä suffikseja ovat partitiivin *ta* (*puu*+*ta*, *hiil*+*tä*, *talo*+*lla* *tavara*+*lla* mutta *tavaro*+*ta*, koska edellä on pitkä vokaaliaines), verbinjohdin *ta* (*jää*+*tä*+*ä*, *hiil*+*tä*+*ä*, *harja*+*lla*+, *pärmänttä*+*lla*+, *permanentta*+*lla*+) sekä kyseinen deminutiivielementti, jonka *t* yleiskielessä onkin aina lyhyen painottoman vokaalin jäljessä (NS:n *omenut* ja *sisarut* eivät kuulu nykykieleen). Sen sijaan ominaisuudennimijohdin *ute* ei ole koskaan sellaisessa asemassa, että sen *t* tulisi lyhyen painottoman vokaalin jälkeen, ja näin ei suffiksaalinen astevaihtelu $t \rightarrow \emptyset$ koske sitä ollenkaan. Kyseinen suffiksaalinen astevaihtelu on prosessina aiempi kuin umpitavun laukaisema astevaihtelu, jossa kvalitatiivinen suhde on $t : d$, esim. *aitoutena* : *aitouden*, mutta se on myöhempi kuin assibilaatio. Jos tässä *ute*-elementissä olisi piirre [+assibilaatio] piirteen [—assibilaatio] asemesta, niin yks. nominatiivimuoto olisi **tiehys*, **lyhys* jne. ja monikkovartalo olisi **tiehys*+*i*+, **lyhys*+*i*+ (samoin kuin supistuma-verbien imperfekti *harjas*+*i*+, vrt. myös *neljäns*+*i*+).

Oikeastaan samanlainen perusrakenne on fleksioon kuuluvalla 2. partiippiin tunnuksella. Sen voi esittää prosessina

+*nut* #
 +*nut* +*ta*
 +*nute*+*na* → *nusse*+*na* → +*nesse*+*na*

Myös tähän kuuluu piirre [—assibilaatio]. Toisaalta näitä partiippiallomorfeja

¹² Tavuaseman mukaan määräytyvästä astevaihtelusta, joka kaikkiaan koskee koko klusiilisarjaa, ja sen historiasta ks. Kangasmaa-Minn 1964 ja Rapola 1966 122—177.

ei välttämättä tarvitse esittää prosessoituina, vaan morfeemin voi nähdä fiksoituneena allomorfi-pariksi *nut* : *nee*.

Yksittäinen sana *tuhat* käyttäytyy muuten samoin kuin ordinaalijohdin, mutta yks. nominatiivin loppukonsonantti ei assibiloitu: *tuhantena* : *tuhannen* : *tuhatta* : *tuhat* : *tuhansina*, huom. myös *tuhantinen* (vaikkei esim. ²*monituhansinen* liene aivan loukkaava). Piirteeseen [+assibilaatio] liittyy rajoitus, ettei assibilaatio koske sananrajaista asemaa.

Näin siis *te*-elementtisten kaksivartaloisten nominaalisten suffiksien assibiloituvuus on morfeemikohtaista. Assibiloituvia ovat nimenomaan ne morfeemit, joiden yksi pinta-allomorfi on *te*-loppuinen (poikkeuksena *tuhat*-sanank. yks. nominatiivimuoto).¹³

Assibilaatiota esiintyy myös verbitaivutuksessa imperfektin *i*:n laukaisemana. Kaksitavuisista *te*-loppuisista verbivartaloista (samaa morfeemityyppiä kuin subst. *povi* : *pove* + ja *käsi*) assibiloitumattomia ovat *kutea*, *kyteä*, *potea*, *päteä* sekä tuskin käytössä oleva mutta NS:n mainitsema *syteä*: imperfektit (imperfektivartalot) *kuti*, *kyti*, *poti*, *päti*, *syti*. Näiden morfeemirakenteelle on ominaista lyhyt ensi tavu, siis CVCV, ja yksivartaloisuus.¹⁴ Sen sijaan *tuntea*

¹³ Korostan taas kuvauksen synkronisuutta. Aiemmin laukaisimena on ollut vain *i*. Ordinaalijohdinten yks. nominatiivimuoto on ollut assibiloituttuaan *nsi*, ja siitä ovat sitten kadonneet *n* ja *i*. Samoin *i* on heittänyt ominaisuudennimi johdinten yks. nominatiivin lopusta. Nämä muodot eivät siis ole alkuaan olleetkaan konsonanttivartaloita. Deminutiivijohdintemassa *ut* ja 2. partisiipin tunnuksessa *nut* on monikon *i*:n edessä ollut ja on vieläkin murteissa ja lähisukukielissä assibilaatiota. Kaksivartaloinen *te*-elementtinen sana on historiallisesti ollut myös *kevät* (ehkä joitakuita muitakin), joka on kuulunut assibilaation piiriin, esim. vepsässä *kevaž* : *kevadga* : *kevažid* (mon. part.) ja suomen murteissakin sporadinen *keväsinä*. (Rapola 1966 149—166, 237—238, 267—273, 495.)

¹⁴ Verbit *kutea*, *kyteä*, *potea*, *päteä* ja *syteä* ovat yksivartaloisia nimenomaan yleiskielessä. Murteissa ja lähisukukielissä on kyllä konsonanttivartaloon rakentuvia muotoja ja johdoksia, esim. *kyttää* (myös *vajjassa*, *virossa*, *liivissä*), *pota*, *poten*, *ponna*, *ponnu*, *päten*, *pättää*, *sytä*, *syten*, *syttää* (SKES, SMS). Tätä taustaa vasten ero *tuntea*-verbiin on vain siinä, että sen konsonanttivartaloon rakentuvat muodot (*tuttu*, *tuttava* jne.) sattuvat olemaan käypää yleiskieltä. Yksivartaloisuudella ei siis sinänsä ole luontaisesti assibilaatiota estävää vaikutusta suomessa, vaikka tällaisen suhteen voi osoittaa yhdestä kielimuodosta, normaalista yleiskielestä.

CV₂E-veibeistä *potea* on assibiloitunut kaakkoismurteissa ja niiden ympäristössä aina Hirvensalmelle asti, mm. Hii Kurk Jaak Pari Harlu Kir Jää Ruok Joutse Lappe Säck Luu Sip SavT SuomN Risna Hir RanS; tämän alueen rajoilta on merkitty molempia edustuksia rinnan, mm. Vla Juv HauV Kite, ja muualla on sitten pelkästään assibiloitumatonta edustusta, esim. rajapitäjiä lukuun ottamatta kaakkoishämäläisissä murteissa, samoin esim. KanN Jäms Lip Nil Pul (SMS, Lindén 1942 108). Kaikkiaankin sana on itämurteinen (Ruoppila 1967 104, kartta 27). Assibiloituneen edustuksen alueellinen eheys ei selity mielestäni pelkästään siitä, että imperfektimuotojen assibilaatio on muutenkin yleisintä Vuoksen seudun murteissa (Rapola 1966 237), sillä kuva on muuntuyppisten verbien osalta paljon kirjavampi. Jos Kannaksen murteita pidetään *posi*-alueen keskuksena ja otetaan huomioon, että juuri siellä ovat olleet rinnakkain synonyymit *potea* ja *läsiä* (Ruoppila 1967), voisi jopa ajatella *läsi*-imperfektillä olleen vaikutuksensa *posi*-imperfektin suosioon (esim. Harlusta on merkitty lorun alku »Läs, läsj, läsj, posj, posj» SMS). Vanhan kirjasuomen ensimmäinen kortistoitu *potea*-verbin imperfekti on v:ilta 1810 Juteinin tekstistä: *poti*. Imperfekti *posi* oli kuitenkin Eurénin kielioipista (1849 26—27) lähtien yksinomaisen norminmukaisena annettu (Genetz

assibiloituu: *tunsi*. Morfeemirakenne on CVCCV, ja tämäkin verbi on nykykielessä paradigmaltaan yksivartaloinen, mutta siihen korreloivat transparentisti lekseemit *tuttu* ja *tuttava*, jotka ovat verbin konsonanttivartaloon rakentuvista partisiippiimuodoista leksikaalistuneita. Nykykielessä saatetaan käyttää myös konsonanttivartaloon rakentuvaa 1. infinitiivimuotoa *tuta* (< *tunt* + *tak* historiallisesti) ja joskus ehkä passiivin preesensia *tutaan*. Näin *tunte* + on vaikkakaan ei lekseemina niin kumminkin juurimorfeemina ainoa kaksivartaloisen *te*-verbi. Assibiloituneisiin voi rinnastaa imperfektin *läksi* (~ *lähti* säännönmukaisesti *lähte*-kannasta), joka kuuluu samaan poikkeukselliseen tyyppiin kuin *yksi* ja *kaksi*.

Mikään muu kuin imperfektin *i* ei laukaise *te*-verbiensä assibilaatiota. Konditionaalimuodot ovat *kutisi*, *kytisi* jne. ja *tuntisi*. Muita *i*-alkuisia suffikseja ei verbitaivutuksessa olekaan, mutta aivan produktiivinen on *e*-vartaloihin *i*:llisenä liittyvä tekijännimijohdin (*i*)*ja*, esim. *kutija*, *potija*, *tuntija*. Muita *i*-alkuisia johtimia on *te*-verbeihin tarttunut vain muutama. Tuskin yleiskielessä on muita kuin *potilas* ja *tunnistaa* (yleensä *ista*-verbinjohdin ei assibiloikiäsi-tyypin nominejakaan).¹⁵ Omia sääntöjään noudattaa *lähteä*-verbi, jolla on vapaa vartalonvaihtelu imperfektin lisäksi konditionaalissa *lähtisi* ~ *läksisi* sekä johdoksissa *lähtijä* ~ *läksijä* ja *lähtiäiset* ~ *läksiäiset*.

Toinen assibiloituva verbielementti on *ta*, kun sitä koskee sääntö $a \rightarrow \emptyset / _ + i$. Assibilaation laukaisimena on imperfektin *i*.

Supistumaverbeissä assibilaatio on pakollinen. Olennaista ei ole, onko verbi transparentti johdos, esim. *harjata*, vai sellainen kuin *maata* : *makaan*, jota voi pitää joko opaakkina johdoksena tai yksimorfeemisena. Prosessit ovat (*ta* analysoituna johtimeksi)

$$harja + ta + i + \rightarrow harja + t\emptyset + i + \rightarrow harja + s\emptyset + i +$$

Imperfekti rakentuu tässä niin kuin ainakin vokaalivartaloon, mutta supistu-

1881 15—16, Hämäläinen 1883 17—18, Sjöros 1889 53), kunnes Setälä varovasti huomautuksiin mutta ei vielä varsinaisiin esimerkkeihin lisäsi rinnalle *poti*-imperfektin (näin vielä Setälä 1948 39—40). Setälän mukaan kirjoitti myös Penttilä (1957 137), kuitenkin *posi*-variantin jo vähempää suosiota osoittaviin sulkeisiin, ja vasta Sadeniemi poisti Setälän kielioipista *posi*-variantin kokonaan (Setälä—Sadeniemi 1966 38—39).

¹⁵ Murteissa ja vanhoissa sanakirjoissa on muutamia johdoksia, jotka kaikki vahvistavat sitä käsitystä, että *te*-verbin assibiloituvuus vain imperfektin *i*:n edellä ja CV*te*-verbin yleinen assibiloitumattomuus (paitsi *posi*) on yleiskieltä syvempi suomenomaisuus. Tällaisia ovat Gananderin sanakirjan deverbaalinen subst. *tunti* («Tundi»), muresana *kuti* 'kuteva kalaparvi' sekä verbit *pätiä* : *pätii* ja *potia* : *podin* : *potii* (jälk. jo Jusleniuksen sanakirjassa), jotka kaikki on muodostettu $+i+$ -johtimella tai voidaan ainakin katsoa näin johdetuiksi. Lisäksi murteissa on *kutea*-verbistä *kutilas* ja *syteä*-verbistä *sytiäinen* (vrt. samalla johtimella muodostettu *mesiäinen*, jossa ainakin näennäisesti on assibiloitunut *käsi*-tyypin kanta). Näin lienee myös Helsingin Sanomien pilapiirtäjä Kari keksinyt nimen monilapsiselle antisankarilleen Hiski Kutiaiselle. — Murteissa on *tuntea*-verbin *tunsi*-imperfektin rinnalla assibiloitumaton *tunti* (Rapola 1966 236).

maverbeissä *t* ei esiinny muissa vokaalivartaloisissa muodoissa foneemisesti, koska assibilaatiosäännön jälkeen sovelletaan *t:n* poistavaa astevaihtelusääntöä: *harja+ta+ → harja+ʃa+* (päinvastainen sääntöjen järjestys tuotaisi imperfektivartalon **harjaʃ+i+*). Verbin tavulukku tai *t:tä* edeltävän vokaalin kvaliteetti ei vaikuta assibilaatioon: *hyppäsi, filmasi, vaikasi, pärmänttäsi, permanenttasi, testamenttasi, levisi, kokosi, melusi*.

Toisen tavun loppukonsonanttia *l, r* ja *n* (= likvida tai nasaali) seuraavan *ta*-verbielementin *t* assibiloituu normaalissa yleiskielessä aina imperfektin *i:n* edellä: *viheltä+i → viheltʃ+i → vihelsʃ+i*. Assibilaatio koskee derivaationaalista morfeemirakenteesta riippumatta kaikkia kyseisenlaisia verbejä. Tällaisia ovat *ta*-johtimella muodostetut verbit, *nivel+tä+i → nivel+tʃ+i → nivel+sʃ+i*, samoin esim. *sävelsi, pengersi, höyhensi, siemenssi*, sekä ns. lohko-syntysisellä johtimella muodostetut verbit, *vaara+nta+i → vaara+ntʃ+i → vaara+nsʃ+i*, samoin esim. *suomenssi, sinerssi*. Molemmissa tapauksissa *ta* on kiistatta johdinelementti. Tulkinnanvaraista sen sijaan on, katsotaanko *ta* johdinelementiksi sellaisissa kuin *viheltää, rakentaa* ja *nujertaa*, mutta näidenkin imperfektit ovat *vihelsi, rakenssi* ja *nujersi*. Tarkastelun tässä vaiheessa voi sanoa, että näitä ainakin voi pitää johdoksina niin, että kannaksi katsotaan jäännös-morfeemi. Näistä verbeistä voi tavata, päinvastoin kuin supistumaverbeistä, assibiloitumattomiakin imperfektivariantteja, tyyppiä *vihelti, sivalti, nivelti, sinerti*. Mistään verbistä tällainen ei ole yksinomainen eikä edes täysin normaalin yleiskielen mukainen. NS määrittelee tällaiset normaalityyliin kuulumattomiksi tai harvinaisiksi. Eräissä murteissa ja murreväritteisessä yleiskielessä tämä assibiloitumaton imperfektityyppi on hyvinkin yleinen.

Kaksitavuuksiin *ta*-verbivartaloihin imperfektin *i* liittyy niin, että katosääntöä $V \rightarrow \emptyset / _ +i+$ sovelletaan muulloin paitsi silloin kun ensi tavun sonantti on takavokaali *a*, jolloin katosäännön asemesta sovelletaan labiaalistumis-sääntöä $a \rightarrow o / _ +i+$ joko yksinomaisesti tai katosäännön kanssa vaihdellen. Sääntö on siis verbiparadigmoissa (mutta ei enää johdoksissa) erilainen kuin nominiparadigmoissa, sillä kaikki ensi tavultaan *i*:lliset ja *e*:lliset *ta*-verbit ovat etuvokaalisia (*hiihtaa* ei ole yleiskielen mukainen, vaan pitää olla *hiihtää*). Näiden sääntöjen mukaan labiaalistuneissa vartaloissa ei olekaan assibilaation edellytystä (*sataa : satoi, raataa : raatoi*). Ensi tavun sonanttiltaan *a*:llisissa verbeissä katosääntöä voi pitää sanakohtaisena poikkeuksena, ja eräissä verbeissä säännöt ovat vapaassa vaihtelussa. Tällaisia ovat *kaataa : kaasi ~ kaatoi, kaartaa : kaarsi ~ kaartoi, saartaa : saarsi ~ saartoi* mutta vain *taistaa : taisi*.

Ainoa katosääntöisten *ta*-verbien assibilaation fonotaktinen este on ensi tavun lyhyys, yksimoraisuus (morasta ja suomen tavujen morarakenteesta ks. Karlsson 1971 25–32). Näitä (C)V_{ta}-verbejä ovat yleiskielessä vain *itää, pitää, vetää* ja jotenkuten *juttaa*; imperfektit ovat *iti, piti, veti, juti*. Johdoksia

nämä eivät voi olla, sillä vain eräiden partikkelien ja pronominiin rakenne on suomessa # CV #, eikä pelkkä V voi olla muu juurimorfeemi kuin kieltoverbin kanta. Sama fonotaktinen este koskee myös CV*te*-verbien assibilaatiota, eli automaattisesti assibiloitumattomia ovat kaikki (C)V*t*V-verbrit.¹⁶

Ne kaksitavuiset *ta*-verbrit, joiden ensi tavu on kolmimorainen ja jotka siis ovat tyyppiä (C)VVC*ta*, käyttäytyvät katosäännön jälkeen automaattisesti samalla tavoin kuin kolmi- ja useampitavuiset *Cta*-verbrit. Yleiskielessä *t* assibiloituu aina, esim. *kiittää* : *kiitsi*, mutta tiukan normin ulkopuolelta voi tavata assibiloitumattomiakin variantteja, *kiilti*-tyyppiä. Tämä on preskriptiivisten lähteiden melko yksimielinen kanta.¹⁷ Koska kaikki (C)VVC*ta*-verbrit assibiloituvat yhtä lailla, ei verbien morfeemirakenteiden erilaisuus ole relevanttia. Imperfekti on täysin transparenteista johdoksista *hiitsi*, *huolsi*, *huulsi*, *juursi*, *kaarsi*, *mielsi*, *puolsi*, *tuulsi*, *äänsi*, kutakuinkin transparenteista *hiersi* (vrt. *hieroa*), *huursi* (vrt. *huuru*), *kiersi* (vrt. *kierä*, *kiero*), *kiulsi* (vrt. *kiulua*), *kuulsi* (vrt. *kuulas*, *kuulakka*), *pyörtää* (vrt. *pyöreä*), näitä opaakimmista *juontaa* (vrt. *juoni*), *viertää* (vrt. *vieri*), *saartaa* (vrt. *saari*), *kieltää* (vrt. *kieli*), *piirtää* (vrt. *piiru*), täysin opaakeista mutta etymologisesti *ta*- tai *nta*-johtimiksi osoitetuista tai arvelluista *liensi*, *myönsi*, *puunsi*, *puursi*, *riensi*, *siinsi*, *työnsi*, *uursi*,

¹⁶ Nykyistä yleiskieltä käsiteltäessä tästä on eksplisiittisesti huomauttanut Kiparsky (1973 173). Setälä on kieliopissaan (14. painos 1948 39—40, samoin uudistetussa 17. painoksessa 1966 38—39) tullut sanoneeksi saman asian niin päin, että *t*:tä vastaa *s* »kaksi- ja useampitavuisien verbien imperfekteissä *l:n*, *r:n* ja *n:n* jäljessä, usein myös pitkän vokaalin ja diftongin jäljessä». Tämä kyllä riittää sulkemaan (C)V*t*V-verbrit assibilaation ulkopuolelle nimenomaan Sadeniemen uudistamassa 17. painoksessa, jos sääntöä seuraavaa huomautusta pidetään poikkeusluettelona, johon poikkeuksien (*kynti*, *hoiti*, *voiti*, *jouti*, *nouti*) lisäksi on merkitty *kuti*, *veti* ja *piti* esimerkkeinä siitä, millaisia verbejä sääntö ei koske. Varhaisemmissa painoksissa Setälällä on vaihtoehtoisena *poti* ~ *posi* (kyseisessä huomautuksessa; edeltävässä yleisesimerkistössä vain *posi*), siis muoto, joka kuuluu säännön tarkoitaman ilmiön mutta ei sen toteutumishdosta annetun määritelmän piiriin. Setälän uudistamattomien laitosten mukaan asian on esittänyt myös Penttilä (1957 137). Setälä puolestaan nojautuu formuloinnissaan aiempiin kielioppeihin (Eurén, Genetz, Hämäläinen, Sjöros), jotka kaikki ovat kulljettaneet assibiloitunutta *posi*-imperfektiä mukanaan (ks. alaviite 14). Luulen tämän onnettoman *posi*-muodon aiheuttaneen sen, että vaikka kieliopin tekijät ovat kyllä huomanneet (C)V*t*V-verbien yleisen assibiloitumattomuuden, he eivät ole tohtineet sitä suoraan sanoa. Katsomistani kieliopeista Eurénin on myöhäisin, jossa käsitellään *te*-verbrit ja *ta*-verbrit erikseen. Hän sanookin (27) *ta*-verbeistä (muuta kuin supistumaverbejä tarkoitetaan): »Med föregående enkel vokal sker aldrig förvandling af *t*; såsom: *iti* grodde, *piti* höll, af *itää*, *pitää*.» — Myös murteissa (C)V*t*V-verbrit jäävät yleisesti assibilaation ulkopuolelle. Rapola (1966 236—237) sanoo näin olevan länsimurteissa, mutta sama näkyy murremonografioiden mukaan pätevän itämurteisiin. Ainoa poikkeus on juuri *potea*-verbi.

¹⁷ Esim. Setälä—Sadeniemi 1966 38—39, samoin Setälän kieliopin aiemmissa painoksissa, Penttilä 1957 137. Sääntö on vain näissä formuloitu siten, että sen piiriin kuuluisivat myös (C)V*Cta*-verbrit, kun assibilaation sanotaan tapahtuvan *l:n*, *r:n* ja *n:n* jäljessä. Myös NS antaa kaikille (C)VVC*ta*-verbeille samat ohjeet. NS:n taivutusindekseihin ei tosin aina ole liikaa luottamista, koska sen nykykieli alkaa deskriptiivisesti Kalevalasta ja preskriptiivisesti jostakin myöhemmästä vaiheesta ja koska vähäfrekvenssiin sanoihin taivutusindeksi on usein merkitty sattumanvaraisesti. (C)VVC*ta*-verbien osalta ideksimerkinät tuntuvat kyllä laittamattomilta.

suolsi (*ta*-elementitön intransitiivikanta löytyisi tällöin syrjäänistä; muilla tässä mainituissa olisi ims. kielissä *ta*-elementitön vastine, SKES) sekä varhais-historialtaan selvittämättömistä *liirsi*, *väänsi* ja *käänsi* (tästä ks. kuitenkin Hakulinen 1968 42). Tässä yhteydessä ei tarvitse edes pohtia, mihin kohtaan synkronisessa kuvauksessa pitäisi vetää johdoksen ja yksimorfeemisen raja (vrt. CVV*ta*-substantiiveja *suunta*, *saasta* jne.).

Olen nyt esitellyt *ta*-elementtisistä verbeistä ne tyytit, joissa assibilaatio on automaattinen, selvästi säännöllä osoitettava prosessi. Jäljellä ovat vielä (C)V*Cta*-verbit ja CVV*ta*-verbit. Molemmat tyytit ovat kaksitavuisia ja ensitavultaan kaksimoraisia.

(C)V*Cta*-verbeistä käyttäytyvät NS:n mukaan (C)V*V*Cta**-verbien tavoin *murtaa* ja *lentää* sekä *entää* sikäli kuin tätä ollenkaan käytetään normaalissa yleiskielessä. Normatiiviset imperfektit ovat *mursi*, *lensi* ja *ensi*, mutta norminulkoisina esiintyvät *murti*, *lenti* ja *enti*. Näiden vastakohtana norminmukaisia ovat *kyntää*-verbistä *kynti* ja *sortaa*-verbistä *sorti*. Varianttia *kynsi* pidetään norminvastaisena siksi, että sen homonyymina olisi *kynsiä*-verbin imperfekti. Imperfekti *sorsi* tuntuu viime aikoina levinneen slanginomaisessa puheessa, ja tästä on jopa abstrahoitu uusi verbi, *sorsia*, jota ymmärtääkseni käytetään enimmältään huumorimielessä. NS:ssa on kahdeksaa avotavussa assibiloitumaton esimerkkiä (*sorti*, *sortivat*) vastassa yksi virsikirjasta löydetty umpitavussa assibiloitunut esimerkki: »Sä perkelehen sorsit,/helvetin vallon mursit.» Samat sanat esiintyvät virsikirjassa (NS) avotavussa assibiloitumattomina: »Helvetin hän portit murti,/synnin, kuolon vallon sorti.» Vaikkeivät nämä säeparit edustakaan nykyistä yleiskieltä, niin niistä voi lukea pyrkimyksen välttää heikkoasteisia asuja *sorrit* ja *murrit*. Tämä näkökanta on ollut myös Kettusen (1949 43) mielessä: »*Sorsi*, *sorsin* on parempi kuin *sorti*, sillä *sorrin* vetää jo infinitiiviin *sorria*.» Kiparskyn (1973 173) mukaan normaalisuomessa käy assibiloitumaton *murti* valinnaisena *mursi*-asun ohella 3. persoonassa, mutta *mursin* kuulostaa paremmalta kuin *murrin*. Verbistä *yltää* NS antaa poikkeuksellisen informaation, joka lienee tulkittava niin, että assibiloitumaton imperfekti on ensisijaisesti norminmukainen mutta rinnalla on valinnaisesti toinen normi, jonka mukaan *si*-imperfekti on oikein. NS:n esimerkeissä on yhdeksän vahva-asteista *ylti*(*vät*)-muotoa ja yksi umpitavuuinen *ylsin*. Tähän on kai suhtauduttava niin, että imperfektit *ylti* ~ *ylsi* ovat vapaassa vaihtelussa mutta *ylti* on suosituampi.

Assibiloitumattoman imperfektin umpitavuiset muodot *sorrin*, *yllin* jne. tuntuvat kieltämättä oudoksuttavammilta kuin saman likvida- tai nasaaligeminaatan sisältävät preesensmuodot *sorran*, *yllän* jne. ja muut heikkoasteiset muodot (*sorretaan*, *sorrettu* jne.). Samoin norminulkoinen *murti* tuntuu luontevammalta kuin *murrin*, vaikka *murran* ja *murretaan* eivät oudoksuta yhtään. Näin on myös pitempien *Cta*-verbien laita: *sivalti*, *suolti* jne. tuntuisivat olevan

lähempänä normia kuin *sivallin*, *suollin* jne. Oudoksuttavuus fokuoitetu kyllä siihen, että sanan perusasun *t*:n tilalla on nasaali tai likvida, joka vielä muodostaa naapurinsa kanssa geminaatan, mutta pelkkä astevaihtelu ei yksinään riittä selittämään oudoksuttavuutta (vrt. *sorran*, *sivallan*, *suollan* jne.). Vähä-frekvenssisuus ja siihen osittain liittyyvä tunnusmerkkisyyden kasautuminen ovat omiaan tekemään muodon labiiliksi niiltä osin, joissa on fonologista asua muuttavan prosessin edellytykset. Preesens on tunnusmerkitön ja imperfekti tunnusmerkkinen tempus. 3. persoona on tunnusmerkitön ja muut persoonat tunnusmerkkisiä. Lisäksi 3. persoona on ainakin useimmista verbeistä yleisempi kuin muut, joita puolestaan joistakin verbeistä käytetään tuskin ollenkaan. Sellaiset korrekrit muodot kuin *sorrin* ja *sorrit* ovat varmasti aniharvoin käytössä, sillä kukapa myöntäisi sortaneensa jotakuta, eikä liene tavallista syyttää puhekumppaniakaan sortamisesta. Kun tällaisia pariin kertaan tunnusmerkillä varustettuja muotoja sitten joskus joudutaan käyttämään, ei ole ihme, että kummankin tunnusmerkin vaatimat morfofonologiset prosessit aiheuttavat hämminkiä.

Kielen systeemin voi nähdä joko yhden kielimuodon, esim. yleiskielen kannalta tai laajemman kokonaisuuden, esim. koko suomen kielen kannalta. Mitä laajempi kielimuoto on tarkastelun kohteena, sitä enemmän rinnakkaisia osasysteemejä siinä voi olla, ja niitä on »ahtaassakin» kielimuodossa, jolloin kyseessä on usein vapaa vaihtelu. Esim. supistumaverbien assibiloituvuus on yleiskieltä laajemman kielimuodon systeemin mukainen, ja kun on vain yksi systeemi, se on samalla yhteneväinen osakielen normin kanssa. Mutta ... *Cta*-verbien assibiloituvuuden osalta suomessa on kaksi rinnakkaista systeemiä (+ ja —), niin kuin vanha kirjakieli ja murteet osoittavat. Ikään kuin tällaisten rinnakkaissysteemien päälle tulee sitten osakielen (tässä tapauksessa yleiskielen) normisto osaksi spontaanisti ja osaksi kielenhuollon ansiosta. Tätä voisi kuvata seuraavanlaisella kaavalla, jossa normin valitsema systeemin osa on kehystettyinä (*sivaltaa*-verbi edustaa kaikkia kolmi- ja useampitavuisia *Cta*-verbejä ja *ääntää* kaikkia (C)VVC*ta*-verbejä:

systeemi ₁	<i>sivalti</i>	<i>äänti</i>	<i>murti</i>	<i>lenti</i>	<i>ylti</i>	<i>kynti</i>	<i>sorti</i>
systeemi ₂	<i>sivalsi</i>	<i>äänsi</i>	<i>mursi</i>	<i>lensi</i>	<i>ylsi</i>	<i>kynsi</i>	<i>sorsi</i>

Hiukan epätäsmällisesti korostaen sanottuna systeemi kuuluu kieleen sinänsä ja normi sen käyttöön. Systeemi on perimmältään automaattinen, vaikka siinäkin voi olla poikkeuksia. Myös normi voi toimia automaattisesti, kun normiksi valitaan osasysteemi, esim. kun kaikki kolmitavuiset ja pitemmät *Cta*-verbit assibiloituvat. (C)VVC*ta*-verbeissä (samoin CVV*ta*-verbeissä) normi ei enää automaattisesti yhdy systeemiin, vaan jokaiseen verbiin on erikseen merkittävä, onko assibilaatiopiirre +, — vai ±. Psykologivistisesti katsottuna puhujan on sana sanalta tiedettävä, että pitää sanoa *mursi*, *lensi*, *kynti* ja *sorti*

ja saa sanoa sekä *ylti* että *ylsi*. Normin noudattamisen ehtona on siis lekseemikohtainen memoroituminen. Näyttäisi siltä, että memoroituja (opittuja) ovat nimenomaan kyseisten imperfektien muuten tunnusmerkittömät yks. 3. persoonan muodot. Tämän pitäisi riittää systeeminvalintaan: jos on *sorti*, niin on myös *sorrin* ja *sorrit*. Mutta tässä voi ikään kuin pettää se mekanismi, johon normi perustuu, ja puhuja käyttääkin norminvastaisen naapurisysteemin mekanismeja ja sanoo *sorsin* jne., koska se muuttaa vähemmän sanan äänneasua. Jos normi sallii vapaan vaihtelun, tämä äänneasun mahdollisimman vähäisen muuttamisen tendensi ei vie normin ulkopuolelle: samakin puhuja voi(nee) sanoa *ylti* ja *ylsin*.

Samanlaisen lekseemikohtaisen piirremerkinnän vaativat CVVta-verbit. Norminmukaisesti (NS) pelkästään assibiloitumattomia ovat *jäyti*, *jääti*, *nouti* (vrt. *nousta* : *nousi*), *sieti*, *suoti* (vrt. *suosia* : *suosi*), ja pelkästään assibiloituvia ovat *huusi*, *löysi*, *pyysi* (näistä kolmesta NS mainitsee norminvastaisen assibiloitumattoman variantin), *taisi* ja *tiesi*. Muille NS tarjoaa vapaata vaihtelua: *hoiti* ~ *hoisi*, *hyyti* ~ *hyysi*, *hyöti* ~ *hyösi*, *hääti* ~ *hääsi*, *jouti* ~ *jousi*, *kiiti* ~ *kiisi*, *liiti* ~ *liisi*, *souti* ~ *sousi*, *sääti* ~ *sääsi*. Mielestäni kyllä *hoisi* ja *jousi* tuntuvat oudoilta, samoin *sääsi*, kuitenkin kai hieman lievemmin.

Assibilaatioon ei vaikuta se, onko ensi tavultaan kaksimorainen verbi johdos vai yksimorfeeminen,¹⁸ niin kuin se ei vaikuta pitempienkään Cta-verbien assibilaatioon.

Paunonen (1973 292—294) esittää testin, jossa on kysytty 36:n ensimmäisen vuoden suomenopiskelijan mielipidettä 41 kaksitavuisen ta-verbien assibiloituvuudesta. Koehenkilöt antoivat jokaisen verbien kummastakin variantista (-si/-ti) kolme pistelukemaa: 3 p. = aivan luonnollinen ja mahdollinen, 2 p. = ei kovin luonnollinen mutta mahdollinen, 1 p. = ei luonnollinen eikä mahdollinen. Erilaisten laskutoimitusten jälkeen saatiin kullekin verbi-muodolle indeksiarvo, joka kuvastaa koehenkilöryhmän suhtautumista kysytyyn oppositioon. Indeksien potentiaalinen maksimiluku on +2 (julkaistussa taulukossa -si-variantin hyväksi) ja minimiluku -2. Näiden indeksilukujen mukaan Paunonen on sitten järjestänyt verbinsä jonoon, jossa ensimmäisenä on *tietää* (*tiesi* sai eniten kannatusta) ja viimeisinä *pitää* ja *vetää* (-si ei saanut ollenkaan kannatusta). Vain parissa tapauksessa kahden verbien indeksiluku oli sama (*kielsi* ja *lensi* + 1,14 ja *kiiksi* ja *hiersi* + 0,89). Tästä Paunonen päätte-

¹⁸ Ainoa synkronisesti transparentti (C)VCTa-johdos on *yltää*. Juurimorfeemilla *enta* ~ *entä* on *ente*-variantti, joka assibiloituu muiden *te*-nominielementtien tapaan, niin kuin edellä on mainittu. (Sama loppuvokaalin vaihtelu on morfeemeissa *ala* ~ *ale* ja *ylä* ~ *yle*; sukukielissä ja vanhoissa kielimuodoissa samanlaista on runsaamminkin, ks. Erkki Itkonen 1966 67—68.) Verbi *kyntää* ei voi olla johdos, koska sen *t* on kehittynyt affrikaatasta (SKES, Hakulinen 1968 42). Verbi *murtaa* voi olla johdos (vrt. *murru*, *murea*). CVVta-verbistä *jäättää*, *hyyttää* (vrt. *hyinen*) ja *hoitaa* ovat transparentteja johdoksia. Hieman opaakimpia ovat *vuotaa* ja *suotaa*. Eri-ikäisinä historiallisina johdoksina on pidetty verbejä *kiittää*, *liittää*, *löytää*, *noutaa*, *soutaa*, *syöttää*, *säättää* ja *tailaa*.

lee, että kyseiset verbit muodostavat assibiloituvuusherkkyyden mukaisen jatkumon.

Paunosen esitystä ei tietysti ole tulkittava niin, että kohdeverbit todella olisivat kielen jossakin komponentissa juuri tässä järjestyksessä tällaisessa jatkumossa, joka on saatu 36 koehenkilöltä tietyllä tavoin kysytyn ja tietyllä tavoin lasketun testin avulla. Pääpiirteiltään testin tulokset ovat hyvin samansuuntaiset kuin edellä oleva toisaalta NS:n suosituksiin ja toisaalta ensi tavun rakenteeseen perustuva esitykseni. Kaikki (C)VVC_{ta}-verbit sijoittuvat assibilaatiota suosivaan alkupäähän; »heikoin» ja samalla viimeinen plusmerkkinen on *suolsi* (+0,33). Ne ensi tavultaan kaksimoraiset, joita NS pitää normaalissa yleiskielessä yksinomaan assibiloituvina, sijoittuvat pluspuolelle (*tiesi, löysi, huusi, pyysi, lensi, mursi* tässä järjestyksessä) ja NS:n normatiivisesti assibiloitumattomiksi esittämät miinuspuolelle (*kynti, sieti, sorti, nouti, jäyti, syyti* tässä järjestyksessä vankimmin *ti*-variantin kannalla olevista päin lukien). Testin mukaan myös *jouti, hoiti* ja *sääti* ovat paljon luonnollisempia kuin näiden verbien edellä vierastamani assibiloituneet variantit. Jos Paunosen jatkumosta otetaan tarkasteltavaksi vain CVV_{ta}-verbit, niin niiden keskipaikkeille sijoittuvat NS:n vapaan vaihtelun verbit (paitsi *joutaa, hoitaa* ja *säätää*), kuitenkin niin että assibilaatio saa hiukan vähemmän kannatusta kuin *-ti*-variantti (*liiti* ~ *liisi, hääti* ~ *hääsi, vuoti* ~ *vuosi, hyyti* ~ *hyysi, kiiti* ~ *kiisi, souiti* ~ *sousi ti*-variantin suuremman suosion mukaisessa järjestyksessä).

Norminmukaisen vapaan vaihtelun piirissä näkyy sanakohtainen tendenssi *-ti*-variantin hyväksi todella olevan yleisempää kuin päinvastainen, *-si*-varianttia suosiva tendenssi. NS:n pitkänlaisessa *vuotaa*-artikkelissa on 14 *-ti*-imperpektiä ja vain yksi *-si*-imperpekti. NS:n *soutaa*-sanuetta esittelevissä artikkeleissa on kantaverbistä viisi *-ti*- ja kolme *-si*-imperpektiä. Nämä *-si*-variantit ovat maailmansotien välisen ajan kaunokirjallisuudesta (Kailas, Vuorela, Karhumäki), siten että runoissa *souti* on säkeenloppuisessa asemassa. Tämän havainnon jälkeen luin parituhatta sivua tuon ajan runoja (Kailas, Koskenniemi, Manninen, Sarkia, Vuorela). Löysin kahdeksan *sousi*-imperpektiä, kaikki säkeen lopusta, ja kaikkien loppusointuparina oli *nousta*-verbin imperpekti *nousi* tai substantiivi *jousi*, joskus molemmatkin. Muusta kuin säkeenloppuisesta asemasta löysin kaksi *soutaa*-verbin imperpektiä, Kailaan Atlantis-runosta *soutivat* ja Mannisen Joutsenet-runosta *souti*, vieläpä niin että samassa Mannisen runossa on *sousi* säkeenloppuisena *nousi*-imperpektin loppusointuparina. Nyt voisi varovasti ajatella, että ainakin Kailaan ja Mannisen leksikoissa *soutaa*-verbin imperpekti on normaalisti *souti* mutta erityisen tarpeen vaatiessa myös *sousi* käy. Erikseen tulevat sitten vielä samojen runoilijoiden loppuheittoiset *sous*-imperpektit, joiden apokopeisina loppusointupareina olivat *nous* tai subst. *jous* tai jotka saattoivat esiintyä muussakin kuin säkeenloppuisessa asemassa runomitän vaatiman tavulukurajoituksen vuoksi. Tällaisia kertyi

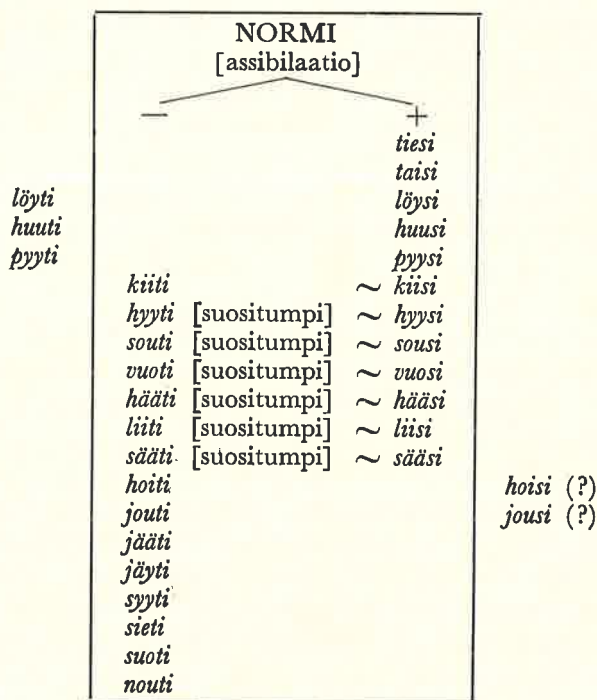
Kailaan, Sarkian ja Mannisen runoista kuusi (kun Kailaan »sous ja sous» lasketaan yhdeksi) ja lisäksi NS:ssa on yksi samanlainen. Loppuheittoinen *soul* ei kuulostaisikaan runossa hyvältä.¹⁹ Sotien jälkeisen ajan runoudessa ei loppusointuklise *sousi*—*nousi*—*jousi* olekaan enää muotia, eikä sama satunnainen määrä runoja tuottanut kuin kaksi *soutaa*-verbin imperfektiä: *sousi* (Marja-Liisa Vartio) ja *soutivat* (Paavo Haavikko) ilman mitään soinnutuksen suhdetta assibilaatioon. Taide- ja asiaproosassa *souti*-imperfekti on vallitseva ja *sousi* harvinainen.²⁰

Muutamien verbien osalta *ti*-variantin paremmuuteen vaikuttaa se, että *si*-variantti sotkeutuisi toisen verbin imperfektiin: *kyntää* : *kynti* (vrt. *kynsiä* : *kynsi*), *noutaa* : *nouti* (vrt. *nousta* : *nousi*), *suotaa* : *suoti* (vrt. *suosia* : *suosi*). Tällaisiin on kiinnitetty huomiota jo Eurénin kielipöytä (1849 26—27) alkaen, ja myöhemmin on preskriptiivisissä kieliopeissa ja kielenoppaissa huomautettu sellaisista homonymiatapauksista, joissa *si*-variantti lankeaa yhteen nominin kanssa: *jousi*, *vuosi*, samoin »häiritsevä äänneyhtäläisyys lienee aiheuttanut, että *sorsi* muotoa ei käytetä» (Saarimaa 1930 21 ja samoin myöhemmissä painoksissa). Näihin voisi lisätä vielä, että *enti* olisi samasta syystä parempi kuin *ensi*. Vaikka on melko tasapäinen vaihtelu *kiiti* ~ *kiisi*, niin tämän minimiparissa *liiti* näkyy olevan suosittumpi kuin *liisi* (esim. Penttilä 1957 137, samoin Paunosen testissä), enkä ihmettelisi, vaikka syynä olisi *Liisa*-nimen variantti *Liisi*. Homonymian välttämisen tendenssi lienee vaikuttanut siihen, että ainoa näihin rinnastettava CVCle-verbi *tuntea* on puolestaan vakiintunut s:lliseksi, kun on subst. *tunti*. Mutta vaikka useimmat suomalaiset tietävät, mikä »huusi» on, niin silti myös *huutaa*-verbin imperfekti on *huusi*. Tässä ei ole pyritty välttämään homonymiaa yli tyylinrajan — mutta vastavaikuttajana olisi taas idiomi *tiedä huutia*. Normatiivisessa oppikirjallisuudessa on esitetty CVta- ja CVte-verbien assibiloitumattomien imperfektien *piti*, *veti*, *kuti* ja *syti* perustuvan pyrkimykseen välttää homonymiaa (vrt. muotoja *pisi*, *vesi*, *kusi*, *syysi*), mutta näiden osalta riittäisi sekin yleisesti vaille riittävää huomiota jäänyt seikka, etteivät (C)VtV-verbit assibiloitu muutenkaan.

¹⁹ Murteista on kyllä merkitty loppuheittoista *sout*-imperfektiä (Rapola 1966 236—237). Toisaalta fil. lis. Osmo Nikkilän kertoman mukaan on erityisesti loppuheitollisissa pohjoissavolaisissa murteissa havaittavissa sellaista tendenssiä, että assibiloituneet imperfektit väistyvät assibiloitumattomien tieltä ja loppuheitto koskee enimmäkseen *si*-imperfektiä, siis *sousi* tai *sous* mutta *souti* eikä niinkään helposti *sout*. Loppuheiton osalta tendenssi on siis samantapainen kuin maailmansotien välisen ajan taidelyriikassa.

²⁰ Etsin *soutaa*-verbin imperfektejä 13:sta ennen vuotta 1945 ilmestyneestä ja 13:sta sen jälkeen ilmestyneestä teoksesta, jotka edustavat taide- ja asiaproosaa. Varhaisemmassa aineistossa 10 kirjoittajalla oli *souti*+ ja kolmella *sousi* (Valfrid Hedman, Volter Kilpi, Hjalmar Nortamo, siis varsin lounaismurteen murretausta). Uudemmassa aineistossa oli vain yksi *sousi*+ -imperfektiä käyttävä kirjoittaja (Pekka Lappalainen). Esimerkkeihin ei sisälly murreväritteisiä repliikkejä. Otokseni ei suinkaan ole edustava, mutta se antaa kuitenkin kuvan jonkinlaisesta yleisyystendenssistä.

CVVta-verbien imperfektit sijoittuvat yleiskielen normiin jotensakin seuraavan kaavan mukaisesti:

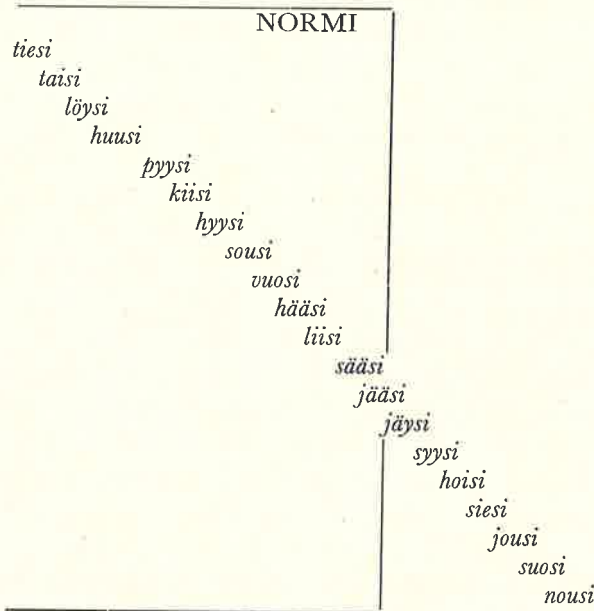
Assibilaatio on merkittävä jokaiseen verbiin piirteenä, joka on +, — tai ±. Tasapäinen lienee vain *kiiti* ~ *kiisi*, ja muihin vapaan vaihtelun tapauksiin tulee vielä piirre [suositumpi]. Vapaassa vaihtelussa osoittautuu aina assibiloitumaton variantti suositummaksi. Samanlaisen kaavan voisi piirtää myös (C)VCta-verbistä, ja siinäkin ainoassa vapaan vaihtelun parissa *ylti* on suositumpi kuin *ylsi*. Leksikossa siis *yltää*-verbiin liittyisi morfofonologinen tieto:

$$yltä \left[+V \right] \left[\overline{\text{imperf.}} \right] \left[\begin{array}{l} - \text{assibilaatio} \\ + \text{suositumpi} \end{array} \right] \sim \left[+ \text{assibilaatio} \right]$$

Samanlainen tieto sisältyy verbeihin *hyytää*, *soutaa*, *vuotaa*, *häättää*, *liittää* ja *säättää*. Normin ulkopuolella voi olla sitten sellaisia kuin *löyti*, *huuti*, *pyyti* sekä *hoisi* ja *jousi* ja mahdollisesti muitakin assibiloituneita variantteja.

Kielen normisto voidaan nähdä niin, että se on toisissa kohdissa täsmällinen ja toisissa kohdin on eräänlainen rajavyöhyke, jossa yksittäisen ilmauksen norminmukaisuutta on vaikea ratkaista. Ilmeisesti jokaisessa idiolektissa norminraja on perimmältään selvempi kuin laajemmassa kielimuodossa, mutta ainakin harvinaiset yksittäiset sanat ja varsinkin vähemmän suositut

variantit saattavat olla myös idiolekteittain normatiivisesti epäselviä. Varsinkin yleiskielen norminrajan takana on eräänlainen vyöhyke, johon kuuluvat tiukan normin vastaiset mutta jossakin tyyllilajissa, esim. ylevässä tyyliässä tai puhetyylissä, mahdolliset ilmaukset. Ja vielä kauempana norminrajasta ovat ilmaukset, joita ei missään tapauksessa sijoitettaisi minkään tyyppiin yleiskieleen mutta jotka kuitenkin olisivat mahdollisia jossakin muussa normistossa, esim. tietyissä murteissa. Paunonen (mp.) esittääkin, että assibilaatiopiirre aiheuttaa kaksitavuisiin *ta*-verbeihin eräänlaisen jatkumon normista ulos. Tätä voisi kuvata (Paunosen järjestystä hiukan muuttaen) CVV*ta*-verbien osalta seuraavasti:

Verbien järjestys varmasti vaihtelee idiolekteittain, mutta normin rajalla jossakin määrin vaikeasti puoleen tai toiseen sijoittuvina ovat sellaiset kuin *sääsi*, *jääsi*, *jäysi* ja *syysi*. Autoritaarisella kielenohjailulla nämä voi sijoittaa määräpuolelle norminrajaa. Esim. NS antaa indeksinumeroillaan eksplisiittisen ratkaisun, mutta sen luotettavuus (= vastaako se todella normia?) voi olla kyseenalainen. Olennaista näille rajalla oleville on kuitenkin, että niillä on kiistatta norminmukainen assibiloitumaton variantti: *sääti*, *jäät*, *jäyti*, *syyti*. Jos näiden assibiloituvat variantit merkitään leksikkoon piirteellä [norminrajainen] varustettuna, informaatio on riittävä. Leksikossa liittyisi esim. *säättää*-verbiin tieto:

$$\text{säättää} \quad [+V] \quad [\overline{\text{imperf.}}] \quad [-\text{assibilaatio}] \sim \left[\begin{array}{l} +\text{assibilaatio} \\ +\text{norminrajainen} \end{array} \right]$$

Paunonen tarkoittaa jatkumollaan myös sitä, että selvästi norminmukaiset ja selvästi norminulkoiset verbit ovat toisiinsakin nähden erilaisessa suosituimmuusasemassa, esim. *tiesi* on assibiloituneena jotenkin suuremmassa määrin suositumpi kuin *löysi*, koska puolestaan *tieti* on mahdollisempi kuin *löyti* norminulkoisenakin. Jos kuvauksen kohteena on yleiskielen tai minkä tahansa kielimuodon systeemi ja normisto, on syytä pyrkiä osoittamaan vapaan tai ehdollisenkin vaihtelun käyttökelpoisuus, esim. että *souti* ja *vuoti* ovat suositumpia kuin *sousi* ja *vuosi* tai että *sääti* on korrektesti norminmukainen ja *sääsi* norminrajainen ja edelleen että *nouti* on norminmukainen mutta **nousi* sen varianttina norminvastainen. Tällaiset seikat voi osoittaa millä tahansa metodilla.²¹ Sen sijaan tällaiseen kuvaukseen ei kuulu osoittaa, onko esim. *sousi* luontevampi vai vähemmän luonteva kuin *vuosi* tai *jääsi* ja miten suhtautuvat toisiinsa *tiesi* ja *pyysi*. Tällainen suosituimmuustaulukko olisi kyllä sinänsä mielenkiintoinen, ja sillä voisi olla jopa käyttöäkin esim. normin muuttumistendenssejä tutkittaessa. Mutta kaikki tieto ei kuulu kaikkeen kuvaukseen.

Muut *i*-alkuiset morfeemit kuin imperfektin *i* eivät eräitä tulkinnanvaraisia poikkeuksia lukuun ottamatta laukaise *ta*-verbien assibilaatiota. Konditionaalin *isi*-tunnus ei poista *a*:ta edeltään: *viheltäisi*, *piirtäisi*, *huutaisi*, *itäisi*, *leviäisi*, *kokoaisi*, samoin *harjata* + *isi* + → *harjaa* + *isi* + → *harja* + *isi* (niin kuin fonologisen säännön mukaan *saa* + *isi* + → *sa* + *isi*). Tekimennimijohdin *in* : *ime* + liittyy *ta*-verbeihin melko produktiivisesti. Vaikka on *piirtää* : *piirsi*, niin on *piirrin* : *piirtimen*, samoin *puhaltaa* : *puhalsi* mutta *puhallin* : *puhaltimen*, *vaimentaa* : *vaimensi* mutta *vaimennin* : *vaimentimen*. Näin on myös supistuma-verbikantaisissa johdoksissa: *avata* + *in* → *avat* + *in* → *ava* + *in* (vokaalivartalolle ominainen astevaihtelu, koska assibilaatiosääntöä ei sovelleta), samoin *ohjain*, *tähtäin*, *vatkain* ja harvinainen *tarjoin* 'tarjotin' *tarjota*-verbistä. Mutta sitten ovat sellaiset kuin *lata*, *leimata*, *liimata*, *halkoa* ja *vivuta*. Näin tulkittuna johdokset ovat assibiloituneita, eli *in*-johtimeen liittyy piirre [\pm assibiloiva] niin että [$+$ assibiloiva] on mahdollinen

²¹ Paunonen sanoo esittämänsä jatkumon kuvauksesta: »Structuralist methods are of no use, neither does generative grammar seem to be able to provide a solution.» Hän jatkaa, että olisi mahdollista spekuloida leksikon jokaiseen verbiin spesifikaatio, joka olisi tyyppiä »-si is X-possible». Tämä ei hänen mielestään kuitenkaan olisi taloudellista eikä kuvaisi kunnollisesti kaikkia niitä nyansseja, joita jatkumon eri nikamiin sisältyy. Niinpä niin, jos X pitäisi kuormata tällaisilla tiedoilla ja lisäksi tiedolla siitä, missä paikassa verbi on suosikkilistalla. Käsitökseni jatkumon olemassaolosta ja siihen liittyvistä nyansseista ei luullakseni olennaisesti poikkea Paunosen käsityksestä. Sen sijaan olen eri mieltä siitä, että näillä seikoilla olisi morfofonologisessa kuvauksessa niin paljon relevanssia, kuin Paunonen antaa uskoa. Lisäksi tarkastelumme painopiste ei ole aivan sama. Olen yrittänyt käsitellä normatiivisen yleiskielen kuvausta. Paunosen painopiste on sen lisäksi yhtä paljon idiolektisissä mahdollisuuksissa, idiolektisissä normeissa.

vain supistumaverbikannan yhteydessä. Hakulinen (1968 147) mainitsee näistä *vipusin*-johdoksen ja pitää sitä denominaalisena *sin*-johtimisena, jolloin se rinnastuisi muodollisesti sellaisiin kuin *alasin*, *kovasin* ja *peräsin*. Muodollisesti vaikkakaan ei yhtä hyvin semanttisesti Hakulisen tulkinta kävisi myös johdoksiin *leimasin* ja *liimasin* mutta ei johdoksiin *latastin* ja *halkosin*. (Vrt. myös *purasin*, joka voisi olla yhtä hyvin *pura*-substantiivista kuin *purata*-verbistä johdettu, ks. SKES.) Johdosten synkronisen analyysin ei edes välttämättä tarvitse noudattaa niiden syntyhistoriaa. Kyseisten johdosten tulkitseminen deverbaaleiksi on korrelaatiosuhteet huomioon ottaen sykronisesti tarkoituksemukaisempaa ja samalla historiallisesti todennäköistä. (NS mainitseekin johdokset *leimasin* ja *vipusin* deverbaaleina, mutta muissa ei ole mitään merkintää derivaatiosta.)

Nomininjohtimella *io* on muodostettu muutama johdos *ta*-verbeistä: *kuultio* (*kuultaa* : *kuulsi*), *säätiö* (*säätiö* : *säätii* ~ *sääsi*), *vääntiö* (*vääntää* : *väänsi* ~ murt. *väänti*), *ääntiö* (*ääntää* : *äänsi*), samoin kansanomaisen *joutio* (*joutaa* : *jouti*). Johtimella *ilas* on muodostettu *hoitilas*, *joutilas* ja *antilas* (vrt. *antoi*, jossa ei olekaan assibilaation mahdollisuutta). Nomininjohtimella *i* on muodostettu *anti* ja harvinainen *työnti*.

Assibiloituva *ta*-verbielementti voi olla johdin, johtimen loppuosa tai johtamattoman morfeemin loppuosa. Passiivin *ta* ei assibiloidu, esim. *saadaan* : *saatiin* eikä **saasiin*. Mutta passiivin *ta* ei olekaan leksikaalinen verbielementti, johon kuuluu syntaktinen piirre [+V], vaan se on taivutuselementti.

LÄHTEET

- ANTTILA, RAIMO 1969. Uusimman äännehistorian suunnasta ja luonteesta. Turun Yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 5.
- CHOMSKY, NOAM 1965. Aspects of the theory of syntax. (The M. I. T. Press.)
- COSERIU, EUGENIO 1970. Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes. Tübingen.
- EURÉN, GUSTAF ERIK 1849. Finsk Språklära. Åbo.
- GENETZ, ARVID 1881. Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi ynnä runous-oppi. Helsinki.
- GROUNDSTROEM, AXEL 1974. Finnische Flexionslehre. Ein vorläufiger Überblick. Finska institutionen, Stockholms universitet. (Moniste.)
- HAKULINEN, LAURI 1968. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- HÄMÄLÄINEN, K. 1883. Suomenkielen muoto-oppi. Helsinki.
- ITKONEN, ERKKI 1966. Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta. Tietolipas 20. Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1976. Syntaktisten vaikutusyhteyksien luonteesta. — Virittäjä 1.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1964. Vepsän klusiilisysteemi. — Sananjalka 6.
- KARLSSON, FRED 1974. Centrala problem i finskans böjningsmorfologi, morf fonemati och fonologi. Suomi 117:2. Helsinki.
- 1977. Eräistä morfologian teorian ajankohtaisista ongelmista. — Sananjalka 19.
- KETTUNEN, LAURI 1949. Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille. Jyväskylä.

- KIPARSKY, PAUL 1973. Productivity in phonology. — Issues in phonological theory. Proceedings of the Urbana Conference on Phonology (toim. Michael J. Kenstowicz ja Charles W. Kisseberth). Ghent.
- LINDÉN, EEVA 1942. Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria I. Konsonantisto. Helsinki.
- NS = Nykysuomen sanakirja. Lyhentämätön kansanpainos. Kolmas painos. Porvoo 1970.
- NYMAN, MARTTI 1974. Synkronisen rekonstruoinnin rajat. — Virittäjä 3.
- PAUNONEN, HEIKKI 1973. On Free Variation. — Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja 72. Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1957. Suomen kielioppi. Porvoo.
- POSTI, LAURI 1953. From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic. Studies on the development of the Consonant System. — Finnisch-ugrische Forschungen 31:1—2. Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1966. Suomen kielen äännehistorian luennot. Helsinki.
- RUOPPILA, VEIKKO 1967. Kalevala ja kansankieli. Forssa.
- SETÄLÄ, E. N. 1948. Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi. Neljästoista painos. Helsinki.
- SETÄLÄ, E. N. — SADENIEMI, MAITTI 1966. Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi. Seitsemästoista, uudistettu painos. Keuruu.
- SJÖROS, JUHO 1889. Finsk ordböjningslära. Helsingfors.
- SKES = Toivonen, Y. H. — Itkonen, Erkki — Joki, Aulis J. — Peltola, Reino 1955—1975. Suomen kielen etymologinen sanakirja. Helsinki.
- SKOUSEN, ROYAL 1972. On capturing regularities. — Papers from the 8th regional meeting, Chicago Linguistic Society. Watkins, Calvert.
- SMS = Suomen murteiden sanakirjan kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. (Mikrofilmit Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksessa.)
- TUOMI, TUOMO 1972. Suomen kielen käänteissanakirja. Hämeenlinna. Vanhan kirjasuomen sanakirjatyön kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. (Kopiot, Finska institutionen, Åbo Akademi.)
- WELTE, WERNER 1974. Moderne Linguistik: Terminologie/Bibliographie. Ein Handbuch und Nachschlagewerk auf der Basis der generativ-transformationellen Sprachtheorie. Kempten.
- WIIK, KALEVI 1967. Suomen kielen morfonemiikkaa. Yritys soveltaa transformaatio-teoriaa suomen yleiskielen sanojen taivutukseen. Turun Yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 3.
- WURZEL, WOLFGANG ULLRICH 1970. Studien zur deutschen Lautstruktur. Studia Grammatica VIII. Bad Langensalza.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1976. Onko suomen kvalitatiivinen astevaihtelu epäproduktiivinen jäänne? — Sananjalka 18.

Assibilation in Modern Finnish

Mauno Koski

The apparently phonological rule $t \rightarrow s / [-\text{son}] \text{---} i$ in Proto Baltic Finnish changed before most of the Germanic loans came into the language and became a morphophonological rule applicable to certain morpheme types only. In this article I discuss the conditions for the application of the rule in standard modern Finnish.

My approach is based on an applied IP-model, according to which the output of a process is an allomorphic change. This kind of description requires either the selection of one allomorph as the base allomorph, or the construction of an abstract base form. I choose the so-called strong vowel stem to be the basic form of the morpheme. The factors influencing the phonological surface form are either phonological or morphophonological. Phonological and morphophonological processes may be interlaced with each other. The description of the lexeme must contain enough morphophonological information. Information about the regular paradigmatic variations of the morphemes must be stated outside the lexicon, which necessitates a schema of morpheme types which is also based on a process model. For example, a feature of the morpheme type which includes the noun *pövi* is the process $e \rightarrow i / \text{---} \#$. There is a variant type of this, e.g. the noun *tuli*, with the feature [+ consonant stem], which, expressed as a process, is the dropping of the final vowel of the morpheme before consonant-initial morphemes, which must be attached to a consonant stem (e.g. the partitive marker *ta*).

I am thus describing one phenomenon of the language from the point of view of the language system. Similar phenomena could also be described from the psycholinguistic angle, e.g. from the point of view of memorization.

In standard modern Finnish the assibilation rule is

$$t \rightarrow s / [-\text{son}] \text{---} \left\{ \begin{matrix} i \\ \# \end{matrix} \right\}$$

Assibilation is restricted to certain morpheme types, and in some cases there are also restrictions concerning particular lexemes. The trigger is not just any *i*; only certain suffix morphemes contain the feature [+ assibilation]. Correspondingly, morpheme types or morphemes which are affected by assibilation contain the feature [+ assibilation]. The order of application of the morphophonological rules is such that before assibilation the vowel deletion rule $V \rightarrow \emptyset / \text{---} +V$ is applied, and also the complementary rules which change the final vowel; after assibilation the consonant gradation rules are applied.

With respect to underived noun stems, assibilation only affects the morpheme type with a final *e* which contains the feature $e \rightarrow i / \text{---} \#$, and where the *e* is preceded by *t*. The basic structure of the morpheme type (the type *käsi*) is

$$(C)V \left\{ \begin{matrix} V \\ C \end{matrix} \right\} te$$

In *käsi*-type nouns assibilation is triggered by all inflectional *i*-initial suffixes (the plural *i*, the superlative *i*), and also by the stem-final *i* of the nominative form. The prolativ morpheme also triggers assibilation, with the exception of *editse* from the morpheme *ete*. The derivational suffix morphemes triggering assibilation are the verbal affixes *i* and *(i)tta* and the nominal affixes *(i)kko*, *(i)kas* and *(i)sto* and *(i)nainen*. From the point of view of the description derivatives of this kind could be seen as having been formed from the nominative singular form, but

then it would be a question of an exceptional, not a regular, derivation. Other *i*-initial derivational morphemes have the feature [\pm assibilation], and in some cases there are semantic distinctions corresponding to the opposition between assibilation and its absence.

Automatically assibiling derivational morphemes include the ordinal morpheme *nne*, and *ute*, which marks a noun denoting a quality or characteristic. In these cases assibilation also takes place in a word-boundary position which lacks *i* (e.g. *neljäs*, *aitous*).

As regards verb stems with a final *t*, assibilation affects the verb *tuntea* (*tunsi*), and a similar process may also be said to have taken place in the *läksi* imperfect of the verb *lähteä* and in some derivatives with an initial *läksi*. Verb morphemes with the structure CV*t*V never assibilate

in the standard language (*kyteä* : *kyti*).

Assibilation also affects the verb element *ta*, which may be a derivational morpheme, the final segment of such a morpheme, or the final segment of an underived morpheme. In the modern standard language assibilation is obligatory in the so-called contracting verbs (e.g. *harjata* : *harjasi*), and in cases where the *ta* element is preceded by a nasal or a liquid at the end of the second syllable (*rakentaa* : *rakenssi*, *viheltää* : *vihelssi*), and in similar disyllabic words where the first syllable is trimoric (*kiittää* : *kiilssi*). Assibilation is restricted to certain words in disyllabic verbs where the first syllable is bimoric (*lentää* : *lenssi* but *kyntää* : *kyntsi*, similarly *tietää* : *tiesi* but *noutaa* : *noutsi*). When the first syllable is monomoric, assibilation does not occur (*kyteä* : *kyti*); this rule also applies to *te* verbs.

Osoite:

Address:

*Finska institutionen
Åbo Akademi
Vänrikinkatu 3
SF-20500 Turku 50*